

UNIVERSITA KARLOVA V PRAZE
FAKULTA HUMANITNÍCH STUDIÍ

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

MÝTUS A REALITA: ŽENA ZA SOCIALISMU

Vedoucí práce: doc.PaedDr. et Mgr. Miroslav Vaněk, Ph.D.

PRAHA 2008

ALŽBĚTA POLZOVÁ

Poděkování

V první řadě bych chtěla poděkovat svým narátorkám, vedoucímu této práce a všem pracovníkům COH ÚSD AV ČR. Dále patří můj vřelý dík paní Haně Procházkové a všem v mém blízkém okolí, kteří mi byli v době mé badatelské práce nablízku. Děkuji.

Prohlašuji, že jsem práci vypracoval/a samostatně s použitím uvedené literatury a souhlasím s jejím eventuálním zveřejněním v tištěné nebo elektronické podobě.

V Praze dne 27.6.2008

.....
podpis

OBSAH

I. ÚVOD	4
II. METODOLOGIE	6
2.1. PŘEDSTAVENÍ PRAMENŮ	7
2.2. ORÁLNÍ HISTORIE – TEORETICKÁ ČÁST	7
2.3. KONKRÉTNÍ METODOLOGICKÉ POSTUPY.....	10
III. PROBLEMATIKA POSTAVENÍ ŽENY V OBDOBÍ SOCIALISMU.....	15
IV. TROJÍ ROLE ŽENY	18
5.1 ŽENA A JEJÍ ROLE	19
5.2 ŽENA JAKO MATKA	19
5.3 ŽENA JAKO MANŽELKA.....	28
5.3.1 VSTUP DO MANŽELSTVÍ.....	28
5.3.2 BYTOVÁ SITUACE.....	29
5.3.3 POVINNOSTI V DOMÁCNOSTI	30
5.3.4 VOLNÝ ČAS.....	35
5.3.5 ROZVOD.....	37
5.4 ŽENA V PRACOVNÍM PROCESU.....	38
V. „ŽENSKÝ ÚDĚL“	45
5.1 INTERPRETACE STRUKTURY ROZHOVORŮ.....	46
5.2 HLEDISKO TAZATELE	48
5.3 „MÝTUS A REALITA“	50
5.4 VČERA A DNES	53
VI. ZÁVĚR	54
VII. SEZNAM PRAMENŮ A LITERATURY	55
7.1 PRAMENY	56
7.2 LITERATURA	57

I. ÚVOD

Ve své práci bych se chtěla zaměřit na život československých žen v období tzv. normalizace. V rámci svého studia na Fakultě humanitních studií se zajímám o dění v Centru orální historie AV ČR, kde se realizuje řada projektů mapující období normalizace. Téma ženské otázky je v dnešní době velice populární¹, ale interpretacemi k tématu postavení žen se zatím nikdo z kolegů z Centra orální historie příliš široce nezabýval. I proto jsem si toto téma vybrala a věřím, že bude přínosem a pomůže dokreslit obraz normalizace z pohledu konkrétních žen, které toto období prožily jako zaměstnané matky. Podle mého názoru byl totiž život žen za socialismu velmi specifický a stojí za úvahu (mám na mysli ekonomickou emancipaci ženy, ale stále se držící představu ženy - stávkyně rodinného krbu, která sháněla nedostatkové zboží a po večerech pletla dětem oblečení). Nerada bych se v této práci pouštěla do genderových analýz a stejně tak do hlubšího srovnávání tehdejšího života s tím dnešním. Půjde mi především o přiblížení obrazu skutečného života vybraných žen a jejich prožitků z tohoto období. Cílem této práce bude zjištění, jak moc se od sebe lišily režimní proklamace a každodenní život těchto žen.

Hned v úvodu mohu říci, že moje hypotéza byla již od začátku jasná – podle obecně vžitých představ ženy vlastně pracovaly na dvě směny a na jejich bedrech neležela jen odpovědnost v zaměstnání, ale také celá domácnost a zajišťování jejího chodu. Můj předpoklad byl takový, že ženy jistě pociťovaly alespoň určitou míru nespokojenosti se stávajícím stavem věcí. Proklamace jsem očekávala také jednoznačné - vzorem bude žena, budovatelka socialismu, která plní své úkoly a povinnosti v práci i doma na 110 % a je nadmíru spokojená s životem v „socialistickém ráji“. Snad mohu na úvod podotknout, že ani proklamace, ani prožitky se mi v takto vyhraněné podobě nepotvrdily. Obraz ani jedné z oblastí totiž není úplně černý, nebo úplně bílý. Musela jsem postupně odkrývat i odstíny pomyslné šedi, ale také dalších barev. Tato moje hypotéza byla jistě ovlivněna jednak tím, jak se v dnešní době často hovoří o rovných příležitostech, a dále jak se ze vzpomínek na

¹ Např. Dlouhodobý projekt Paměť žen, jehož hlavní koordiatorkou je Pavla Frýdlová z Gender studies o.p.s., blíže viz www.womensmemory.net, nebo řada projektů katedry genderových studií na FHS UK

socialismus stávají „urban legends“ a populární paměť socialismu žije vlastním životem.²

² urban legends = “městské pověsti” jsou vyprávěny jako příběh z každodenního života, který se stal legendárním, ale bohužel nedohledanému kamarádovi kamaráda – o této problematice píše folklorista JANEČEK, Petr: Černá sanitka: druhá žeň, nakladatelství PLOT, Praha 2007, Urban legends s tematikou socialismu v kapitole - Sladká šedesátá a prohnílá osmdesátá

II. METODOLOGIE

2.1. PŘEDSTAVENÍ PRAMENŮ

Jak již bylo předesláno, svou práci stavím na dichotomii - mýtus a realita. Obraz mýtu ženy za socialismu jsem se snažila zrekonstruovat z dobových pramenů – zápisů ze sjezdů KSČ, dobové literatury o rodině a sociálním státě vůbec¹, prostudovala jsem několik ročníků časopisu pro ženy Vlasta (ročník 68,69,75,82) a také výzkum veřejného mínění z roku 1988. Obraz dobové reality jsem hledala v zákonech² a především v rozhovorech se ženami. Rozhovory byly vedeny metodou orální historie.

2.2 ORÁLNÍ HISTORIE – TEORETICKÁ ČÁST

V roce 1996 se v Ústavu pro soudobé dějiny Akademie věd České republiky začal realizovat projekt, jehož výstupem se stala publikace Sto studentských revolucí³. V průběhu realizace tohoto projektu (který velice stručně řečeno zachycuje události roku 1989 očima studentů) se rozvíjely konkrétní metodické postupy a následná publikace vzbudila širokou odezvu i v zahraničí. Autor publikace (Miroslav Vaněk) byl pozván na post hostujícího profesora v Department of History na University of North Carolina at Chapel Hill, což využil k získání orientace v aktuální problematice orální historie v USA a nashromáždění důležité literatury. Po návratu se autorova iniciativa soustřeďovala především na vedení nově vytvořeného Centra orální historie v ÚSD (rok 2000). Zde se realizují orálně historické výzkumy v oblasti soudobých dějin. (např. „Politické elity a disent v období tzv. normalizace. Životopisná interview.“ „Průzkum české společnosti v období tzv. normalizace.

¹ zde jsem čerpala především z bohaté tvorby Miroslavy Šolcové, která se v období normalizace zabývala sociální politikou KSČ, její knihy mi umožnily ucelený pohled na řada otázek

² co se týče otázky zákonů jako pramene je jistě diskutabilní, jestli zákony také nespádají do onoho “mýtu”

³ OTÁHAL, Milan – VANĚK, Miroslav : Sto studentských revolucí: Studenti v období pádu komunismu – životopisná interview. Praha, Nakladatelství Lidové Noviny 1999, 860 s.

Biografická vyprávění příslušníků dělnických profesí a inteligence.“) Projekty, které se realizují pomocí orální historie na území ČR, ovšem nevznikají pouze v Centru orální historie ÚSD (např. již zmiňovaný projekt Gender Studies o.p.s. „Paměť žen“ , Židovské muzeum v Praze realizuje projekty na téma holocaustu,). Tyto projekty potvrzují důležitost a v určitém aspektu i nezastupitelnost metody orální historie při výzkumu našich nejnovějších dějin.⁴

Na 14. Mezinárodním kongresu Interantional Oral History Association (IOHA) v Sydney se hovořilo v jedné z diskuzí také o možnosti vytvoření Asociace v ČR. Neuplynulo mnoho času a tato myšlenka se zrealizovala. 8.ledna 2007 byla založena na ustavujícím valném shromáždění Česká asociace orální historie (COHA – webové stránky na www.oralhistory.cz), jejíž členská základna se neustále rozrůstá a jejíž jsem členkou. Asociace si klade za cíl dohlížet na etické, metodologické a technické standardy projektů, které se v jejím rámci realizují. Také svou publikační činností vytváří metodická pravidla a návody pro využití orální historie ve vědeckém výzkumu.⁵

Orální historii můžeme nazvat nejstarší i nejmladší historickou metodou. Vždyť v dobách, kdy ještě lidstvo neznalo písmo si své historické zkušenosti lidé předávali narativní formou. A také díky paměti, která je značně složitým fenoménem a na některé skutečnosti zapomíná nebo se třeba podřizuje vypravěčovu záměru, se tyto vzpomínky postupem času měnily a vytvářely se báje, legendy, pověsti. „Vynález“ písma chránil proti výpadkům paměti a zkreslování příběhů, na druhé straně však uchovával omyly a záměry původního pisatele. Použití písma pro potřeby duchovní nebo světsko-mocenské zvýšilo jeho váhu a autoritu. Proto se dodnes někteří nemohou zbavit pocitu větší relevantnosti písemných pramenů v porovnání s „pouhým vyprávěním“. Vzpomeňme však na Thukidyda, který se ve své práci opíral o ústní svědectví účastníků peloponéských válek. Nebo na Sókrata, pro něhož byl rozhovor důležitým nástrojem při získávání i sdělování filosofických poznatků (jak nám ukazuje Platón). Na legendy, neboli „životní příběhy“ světců. I u psaní dobových

⁴ VANĚK, Miroslav – MÜCKE, Pavel – PELIKÁNOVÁ, Hana – Nalouchat hlasům paměti, teoretické a praktické aspekty orální historie, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha 2007 str. 59

⁵ Jeden z největších úspěchů asociace je kandidatura Prahy na pořádání 16.mezinárodního kongresu IOHA. A zdá se, že tato kandidatura bude úspěšná, což se definitivně rozhodne na 15. Mezinárodním kongresu v mexické Guadalajaře, který se uskuteční v září tohoto roku (2008) a kterého se zúčastním.

kronik využívali kronikáři ústní svědectví. Z pohledu historie můžeme tedy, od nejstarších dob lidských dějin, sledovat určitou „prehistorii“ orální historie.⁶

Teoretická definice orální historie by podle Vaňka mohla znít takto: „Jedná se o řadu propracovaných, avšak stále se vyvíjejících a dotvářejících postupů, jejichž prostřednictvím se badatel v oblasti humanitních a společenských věd dobírá nových poznatků, a to na základě ústního sdělení osob, jež byly účastníky či svědky dané události, procesu nebo doby, které badatel zkoumá, či osob, jejichž individuální prožitky, postoje a názory mohou obohatit badatelovo poznání o nich samých, případně o zkoumaném problému obecně.“ Prakticky by mohla být orální historie popsána takto⁷: jedná se o nahrávaný rozhovor ve formátu otázka – odpověď; rozhovor je veden tazatelem který má povědomí a základní informace o osobnosti dotazovaného; rozhovor je veden s informovanou osobou, která vypráví své vlastní dojmy, zkušenosti a názory na určité téma, které je předmětem zájmu tazatele; rozhovor se stává pramenem přístupným dalším badatelům.

Ráda bych se ještě zastavila u samotného pojmu „orální historie“ . Tento pojem pochází z prostředí Severní Ameriky, jedné z kolébek tohoto směru bádání. Čeští historikové se i přes návrhy některých alternativních termínů, jako jsou „vyprávěné dějiny“ (Otáhal Milan a Vaněk Miroslav) nebo „mluvená historie“ (Zdeněk Beneš), nakonec shodli na konsenzu využívat do češtiny přeložené a o příslušné sklonné přípony upravené sousloví „orální historie“.⁸

Jedním z důležitých rysů orální historie je i její demokratizace. Osobně na tomto přístupu oceňuji, že dává slovo i těm, kteří netvořili „velké dějiny“. Orální historie nám například umožňuje, abychom viděli, jak a jestli vůbec „velké dějiny“ působí na každodenní běh života. Výhodou této metody je její flexibilita a schopnost prostřednictvím svědectví účastníků konkrétní události doplnit chybějící prameny, které mohou být z různých důvodů nedostupné nebo zničené.⁹ V neposlední řadě nám

⁶ VANĚK, Miroslav a kolektiv: Orální historie- Metodické a „technické“ postupy, Univerzita Palackého v Olomouci, Olomouc 2003 str. 9 -11

⁷ BAUM, Willa: The Expanding Role of Librarian in Oral History. In: DUNAWAY, David – BAUM, Willa (eds.): Oral History An Interdisciplinary Anthology. Walnut Creek (California), Alta Mira Press, 1996, str. 324

⁸ VANĚK, Miroslav – MÜCKE, Pavel – PELIKÁNOVÁ, Hana: Naslouchat hlasům paměti, teoretické a praktické aspekty orální historie, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha 2007 str.15

⁹ VANĚK, Miroslav : Centrum orální historie Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR. Soudobé dějiny IX/2, Praha 2002, str. 332

ony „velké dějiny“ dělá tato metoda přístupnějšími. Prožitky narátorů např. z roku 1968 nám dají nahlédnout do atmosféry tehdejšího roku z pohledu námi vybraného narátora¹⁰ a „velké dějiny“ se stanou daleko osobnější než jak je známe z odborných knih.

Demokratizační vlivy orální historie soustředily svou pozornost kromě tradičních „dějinných vrstev“ (významné osobnosti, příslušníci vyšších společenských vrstev) také na ty, kteří byli dříve opomíjeni (což zahrnuje i ženy). Byl tak učiněn jeden z prvních kroků ke zmenšení rozdílů mezi „velkými dějinami“ a „malými (mikro) dějinami“. Snad právě proto jsem si tuto metodu vybrala pro svou práci.

2.3 KONKRÉTNÍ METODOLOGICKÉ POSTUPY

Svůj výzkum jsem začala studiem literatury a dalších zdrojů k mému tématu relevantních, abych mohla později přistoupit k vlastní realizaci rozhovorů. Poté jsem začala oslovovat narátorky (bylo jasné, že půjde o ženy). Kritériem bylo, aby v době normalizace byly v produktivním věku – konkrétně mě zajímaly ženy s datem narození v rozmezí let 1930-1950. Jedná se sice o dlouhé časové období, ale můj předpoklad spočíval v tom, že ženy dříve narozené budou své postavení v socialistické společnosti reflektovat jinak než ty narozené později. Kontakty na narátorky jsem získala za pomoci mé babičky. Většinou se jednalo o ženy s minimálně středoškolským vzděláním zakončeným maturitou. Abych získala rozhovory i se ženami, které maturitu neměly, využila jsem archiv COH ÚSD AV ČR, kde jsou k dispozici rozhovory z projektu „Průzkum české společnosti v období tzv. normalizace. Biografická vyprávění příslušníků dělnických profesí a inteligence“. Narátorky jsem nejdříve kontaktovala telefonicky a seznámila je s tématem své bakalářské práce. Všechny kontaktované dámy byly ochotné se sejít a rozhovor uskutečnit. Sama jsem vedla 6 rozhovorů.¹¹ Při realizaci rozhovorů jsem postupovala

¹⁰ narátor = oficiální termín užívaný pro respondenta orálně historického výzkumu

¹¹ rozhovory mi poskytly a můj dík patří těmto narátorkám: L.S. 1953 vysokoškolské vzdělání, M.K. 1938 středoškolské vzdělání, E.K. 1945 středoškolské vzdělání, D.K. 1933 vysokoškolské vzdělání, M.P. 1942 středoškolské vzdělání, J.K. 1942 vysokoškolské vzdělání

dle standardních metodických příruček orální historie.¹² Také jsem absolvovala metodické kursy orální historie a v neposlední řadě jsem využila konzultací s pracovníky COH.

Hlavními formami využití orální historie jsou **interview** (rozhovor) a **životní příběh** (životopisné vyprávění). Životní příběh se snaží zachytit celoživotní vývoj jednotlivce (na pozadí zkoumané historické etapy či procesu). Rozhovor sledující celoživotní vývoj či dráhu jednotlivce může být přitom uspořádaný dvěma různými způsoby. Buď sleduje životní dráhu vyprávějího od jeho dětství (s případnými přesahy k osudům jeho původní rodiny, eventuálně i prarodičů z obou stran) až do současnosti po chronologické linii. Nebo narátor oddělí různé oblasti a stránky jeho dosavadního života a formuje je jako strukturovaný životopis, v němž je pozornost postupně věnována vzdělání, profesní dráze, veřejnému působení, soukromému životu a osobním zájmům¹³. Vyprávění je zpravidla vedeno při dvou nebo více následných setkáních tazatele a narátora, přičemž zejména při prvním setkání je tematické ohraničení vyprávění dané jen dosavadním průběhem narátorova života. Narátor je obeznámen s určitými tematickými okruhy, ale mělo by se mu přinejmenším v rámci těchto okruhů dostat volného pole působnosti. Teprve při následujícím rozhovoru se specifikují případné otázky, hledá se zpřesnění a doplnění předchozího sdělení.¹⁴

Interview se zpravidla váže k určité historické události, již dotazovaný prožil, v níž vystupoval v určitém postavení a společenské roli, na niž si v průběhu života vytvářel určitý názor a postoj. Tazatel při interview respektuje charakter prožitků a postojů dotazovaného, přitom mu však klade otázky tak, aby jej udržel u daného tématu a získal od něj maximum relevantních informací, které znalosti o tématu rozšiřují, obohacují, či na ně poskytují nový pohled. Z hlediska tazatelova jsou zájem o narátora a téma rozhovoru rovnocennými prvky, případně převažuje zájem o téma,

¹² VANĚK, Miroslav – MÜCKE, Pavel – PELIKÁNOVÁ, Hana: Nalouchat hlasům paměti, teoretické a praktické aspekty orální historie, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha 2007; VANĚK, Miroslav a kolektiv: Orální historie - Metodické a „technické“ postupy, Univerzita Palackého v Olomouci, Olomouc 2003; VANĚK, Miroslav: Orální historie ve výkumu soudobých dějin, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Centrum orální historie, ediční řada Hlasy minulosti, sv. 1, Praha 2004

¹³ VANĚK, Miroslav: Orální historie ve výkumu soudobých dějin, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Centrum orální historie, ediční řada Hlasy minulosti, sv. 1, Praha 2004, str. 56

¹⁴ VANĚK, Miroslav a kolektiv: Orální historie - Metodické a „technické“ postupy, Univerzita Palackého v Olomouci, Olomouc 2003, str. 17

aniž by se stal zájem o osobnost interviewovaného okrajovým. Tazatel do této formy rozhovoru vstupuje častěji, jeho otázky jsou konkrétnější, zpřesňující, specifitější, třebaže (má-li být interview z hlediska metody orální historie kvalitní) respektují osobní, subjektivní přístup dotazovaného a cílí spíše k rozkrytí jeho osobního prožitku a postoje, případně pohledu na sledovanou událost¹⁵. Pro mou práci jsem z výše uvedených forem využila interview. Narátorky jsem nejdříve nechala hovořit samostatně – byla jen položena první otázka, aby mi nejdříve řekly něco o tom, kdy a kde se narodily. Tento postup jsem zvolila z toho důvodu, že jsem se chtěla dozvědět, jakým oblastem svého života se budou narátorky věnovat nejdéle (zajímalo mě samozřejmě hlavně pomyslný „poměr“ – práce x domácnost, děti atd.). Narátorky většinou začínaly svá vyprávění chronologicky, ale po nějaké době některé z nich přešly k vyprávění strukturovanému. V průběhu rozhovoru jsem pak pokládala doplňující otázky ve chvílích, kdy se samy narátorky dotkly tématu, které mě zajímalo.

Připravené okruhy otázek byly následující:

- Mateřská dovolená – jak dlouho byla žena s dítětem doma?
- Předškolní zařízení - navštěvovalo dítě nějaké předškolní zařízení? Byl problém sehnat v tomto zařízení pro dítě místo? Chodilo do tohoto zařízení dítě rádo?
- Bydlení – kde a za jakých podmínek rodina bydlela?
- Povolání – chodila žena do práce ráda? Jaké měla v zaměstnání podmínky?
- Povinnosti doma – jaké měla žena doma povinnosti?
- Nedostatkové zboží – bylo nějaké nedostatkové zboží? Popřípadě jak ho sháněla?
- Volný čas – jak žena trávila svůj volný čas?
- Novomanželské půjčky – brala si rodina novomanželskou půjčku?
- Dostupnost služeb – jaká byla dostupnost služeb? Chyběla ženě nějaká konkrétní služba?

¹⁵ VANĚK, Miroslav a kolektiv: Orální historie- Metodické a „technické“ postupy, Univerzita Palackého v Olomouci, Olomouc 2003 , str. 16,17

- Srovnání úlohy ženy za socialismu a dnes – myslí si, že to měly ženy složitější dříve nebo to mají složitější dnes (pracující matka s dětmi)?
- Československý svaz žen – věděla o existenci tohoto svazu? Věděla, jaké úlohy tento svaz plní? Byla členkou této organizace?
- MDŽ – jak na pracovišti probíhaly oslavy Mezinárodního dne žen? Jaký k tomuto svátku měla postoj?
- Časopisy - jaké časopisy četla?

Když na tato témata ženy samy v průběhu rozhovoru nezačaly spontánně vzpomínat, ke konci rozhovoru jsem kladla dotazy sama.

Všechny rozhovory se uskutečnily v domácím prostředí narátorek. Na rozhovor jsme měly klid a narátorky se cítily v důvěrně známém prostředí pohodlně. Během rozhovorů nedošlo k vážnému rušení chodu rozhovoru, ani nebyla přítomna další osoba, což by bylo spíše nežádoucí. A to z toho důvodu, že každý narátor chce v rámci zachování „integrity“ své osobnosti udělat ze sebe „dobrého člověka“ a před další osobou by některé skutečnosti mohl zatajovat, nebo „vylepšovat“, aby vytvořil lepší obraz sama sebe.

V této souvislosti bych se ráda pozastavila i u problematiky paměti a orální historie. Narátorova paměť rozhovor samozřejmě ovlivňuje a badatel musí brát v potaz selektivnost paměti. Slovenská socioložka Zuzana Kusá upozorňuje na několik důležitých aspektů, které se týkají selektivnosti paměti narátorů – selektivnost paměti z hlediska dnešních zájmů (vyprávění je rekonstrukcí minulosti z dnešního pohledu), selekce privátního (vzpomínající se pod vlivem převládající představy existence „velkých“ a „malých“ dějin pasuje do role „malého svědka“ a zdůrazňuje pouze ty zážitky, které pokládá za „podstatné“), výběrovost pod vlivem většinové kolektivní paměti, selekce a potřeba sebeúcty (hodnocení sama sebe), Pollyanin princip (lidský mozek vytlačuje v rámci provádění jakési „psychohygieny“ negativní nebo dokonce traumatizující zážitky z každodenního života)¹⁶. Tyto aspekty selektivnosti paměti je důležité reflektovat zejména při následné interpretaci a analýze rozhovorů (viz níže).

¹⁶ VANĚK, Miroslav – MÜCKE, Pavel – PELIKÁNOVÁ, Hana: Naslouchat hlasům paměti, teoretické a praktické aspekty orální historie, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha 2007, str. 66-67

Většina rozhovorů trvala v průměru 90 minut. Pouze v jednom případě jsem vedla rozhovory dva – druhý rozhovor sloužil v tomto případě k dokončení tematických okruhů a zpřesnění již řečeného z prvního rozhovoru.

Rozhovory jsem natáčela na digitální kameru a jelikož jsem se po minulých zkušenostech obávala, aby technika neselhala, použila jsem i MD – rekordér.

Po rozhovoru jsem si své vlastní dojmy a postřehy poznamenala do zápisu o rozhovoru. V tomto zápise jsem popsala, kde rozhovor probíhal, jaká byla atmosféra rozhovoru, jaké jazykové zvláštnosti která narátorka používala, mimoslovní projevy narátorek, svůj vlastní pocit z rozhovoru. Také jsem si zapsala, jaké sféře svého života se narátorka zabývala nejvíce a v hlavních bodech jsem zaznamenala celý rozhovor. Téměř u všech rozhovorů jsem se setkala i s překvapivou „zpětnou vazbou“. Partneři mých narátorek se po realizovaném interview rozhovořili o svých rozmanitých zážitcích. Většina z nich zakončila konverzaci – „to já bych mohl vyprávět.“ Podle mého názoru se ozvala mužská ješitnost, která pramenila z toho, že sami nebyli osloveni.

Ještě je důležité poznamenat, že jsem ani v těch částech rozhovorů, kdy šlo spíše o dialog (tedy v závěrečné fázi), nenaléhala na narátorky, abych získala pouze fakta. Naopak jsem narátorky nechávala, aby vyjádřily své osobní stanovisko a vzpomínku na konkrétní prožitek, který se vázal na mnou stanovený tematický okruh. Rozhovory totiž vycházejí z minulých prožitků jednotlivce, jsou ovlivňovány časovým odstupem, ale i prostředím, ve kterém vznikají, závisejí na osobních motivech dotazovaného, a proto jsou údaje v nich obsažené v porovnání s jinými prameny bytostně subjektivní. Což není nevýhoda tohoto pramene, jak se někteří kritici této metody domnívají, ale jde o kvalitu, kvůli níž jsou rozhovory primárně pořizovány¹⁷.

Abych dostala také etickým pravidlům, požádala jsem narátorky o podpis informovaného souhlasu o zpřístupnění rozhovorů podle zákona č.101/2000 Sb., o ochraně osobních údajů.

Audio nahrávky byly nutné přepsat pro následné badatelské použití – interpretaci (výklad) a analýzu (rozbor), bez nichž nahrávka a přepis rozhovoru zůstávají pouze uloženým archivním materiálem, který čeká, až se jej ujme badatel

¹⁷ VANĚK, Miroslav – MÜCKE, Pavel – PELIKÁNOVÁ, Hana: Nalouchat hlasům paměti, teoretické a praktické aspekty orální historie, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha 2007, str. 20-21

k vlastnímu zpracování a „vytěžení“ hodnot a smyslu sdělení¹⁸. Samo koncipování výzkumného projektu navozuje, na které specifické problémy by se měla budoucí analýza a interpretace zaměřit. Cíle projektu dávají jasná vodítka pro směr analýzy i interpretace. Předstupněm analýzy je v podstatě již koncipování tematických okruhů. A pod analýzu spadá i rozčlenění narátorova spontánního vyprávění – kolik času věnoval určitým oblastem rozhovoru, jakou míru pozornosti a zájmu jednotlivým tématům věnoval apod. Pro mou práci bylo nejdůležitější zrealizovat obsahovou analýzu rozhovorů – porovnávala jsem jednotlivé rozhovory mezi sebou a pak také s dobovými prameny (proklamacemi), abych vyakcentovala mýtus a realitu. Rozpory mezi těmito prameny tedy byly, ale byly předpokládáné a jasně odůvoditelné. Do analýzy jazykové jsem se nepouštěla, protože mi v tomto případě nepřišla přínosná a vyžaduje specifické znalosti oboru. Interpretační část pak byla vlastně výzkumem samotným, který je hlavním předmětem mé bakalářské práce.

Posledním bodem, o kterém bych se chtěla zmínit v rámci metodologie, je vztah tazatelky (tedy můj) k narátorkám. Myslím si, že konkrétně pro tento výzkumný projekt bylo přínosem to, že jsem také žena. Vztah důvěry mezi mnou a narátorkami tak nebylo těžké vybudovat a např. i osobní otázky (antikoncepce apod.) bylo možné položit i zodpovědět bez ostychu.

¹⁸ VANĚK, Miroslav a kolektiv: Orální historie - Metodické a „technické“ postupy, Univerzita Palackého v Olomouci, Olomouc 2003, str.37

III. PROBLEMATIKA POSTAVENÍ ŽENY V OBDOBÍ SOCIALISMU

Postavení ženy za socialismu je neoddelitelné od historie vývoje socialistického systému v Československu i ostatních států náležejících ke sféře sovětského vlivu. Spolu s tím, jak se měnil či vyvíjel socialismus, měnilo se i postavení žen v Čechách, na Moravě a Slezsku a se zpožděním i na Slovensku. Byly viditelné i podstatné rozdíly mezi státy sovětského bloku. Tyto rozdíly odpovídaly rozdílné ekonomické úrovni jednotlivých států v době před druhou světovou válkou, ale i rozdílům v tradicích rodiny, v religiozitě i ve stupni emancipace ženy před druhou světovou válkou. Přesto se určité společné rysy objevovaly ve všech socialistických státech: ženy jako rodičky dětí nutné k reprodukci pracovní síly byly ve všech socialistických státech s výjimkou prvních let po uchopení moci komunisty “preferovány” celou řadou sociálních opatření, což mělo pomoci hlavně rozvoji socialismu.

Mnohé z těchto změn korespondovaly se změnami, o které dlouhodobě usilovaly mnohé západoevropské protagonistky emancipace žen a které jsou považovány za progresivní, jako je například vyšší podíl žen na vysokých školách, v zaměstnání, vyšší ekonomická nezávislost žen apod. Všechny tyto změny byly v socialismu ale „dány ženám shora“, proto nebyly často ženami přijímány kladně, jelikož nebyly interiorizovány. Ideologie i mocenská opatření státu využívaná k ovlivňování postavení žen se během čtyřiceti let socialismu měnila.

Ve vývoji socialistického modelu můžeme rozlišit tři období, která se od sebe liší různými přístupy k řešení ženské otázky a dynamikou vývoje, byť nejsou přesně ohraničena a jedno přechází plynule v druhé.¹ První období se krylo s obdobím diktatury proletariátu, snažilo se využít ženu jako levnou, nekvalifikovanou pracovní sílu a začlenit ji z ekonomických i ideologických důvodů do pracovního poměru. Ženy byly využívány jako zdroj levné pracovní síly pro obnovu válkou narušeného a extenzivního hospodářství. Současně toto jejich „zapojení do společensky užitečné práce“ pod heslem „muži do výroby, ženy do distribuce a lehkého průmyslu“ mělo také rozbít dosavadní vazby občanské společnosti, včetně rodiny jako nositelky tradic a tím urychlit interiorizaci ideálů socialismu. Tato fáze stavěla na marxistické teorii,

¹ WÁGNEROVÁ, Alena : Ženy socialisticky osvobozené, Literární noviny, 5/2007, str. 08

kteřá zdůrazňovala, že ženu podřídil muži především vznik soukromého vlastnictví. Protože vlastníkem a správcem majetku byl především muž. To zvýraznilo mocenské postavení muže, což vedlo k patriarchátu. A ten v důsledku k monogamní rodině, což vedlo např. k dvojí morálce². V době, kdy žena v rodině, jako základní výrobní jednotce zastávala roli rovnocenné pracovní síly, bylo její místo ve společnosti oceňováno. Jakmile však práce v rodině přestala mít veřejný charakter (= rodina už není základní výrobní jednotkou, ale muž chodí vykonávat povolání za mzdu mimo domov), vedení domácnosti pozbylo veřejné povahy a stalo se soukromou službou (rozdělení na sféru veřejnou – náležela muži a soukromou – náležela ženě), žena byla vytlačena mimo oblast společensky hodnocené práce a zůstala připoutána k takovému druhu činnosti, který má převážně malovýrobní charakter a je především službou pro jednotlivé členy rodiny. “Monogamní manželství bylo velkým dějním pokrokem, ale zároveň zahajuje vedle otroctví a soukromého vlastnictví období, ve kterém blaho a rozvoj jedněch se uskutečňuje utrpením a potlačováním druhých,” píše ve svých Spisech Engels.³ Soukromé vlastnictví a dělba práce - na placenou, veřejnou a neplacenou, soukromou – zvýšila význam muže a vedla k totální, později i právně kodifikované závislosti ženy na muži. Emancipace ženy byla dle této ideologie možná jen jako součást dělnického hnutí (dřívější ženské organizace byly zrušeny – viz. Československý svaz žen), kdy dojde k odstranění kapitalismu a tím i jakéhokoliv vykořisťování člověka člověkem. Žena mohla být “osvobozena” pouze zařazením do výrobního procesu, samostatnou výdělečnou prací, která by ji vyvázala ze závislosti na muži. Ženská otázka tedy vlastně neexistovala, protože socialismus ji už zdánlivě vyřešil.

Jediným zaměstnavatelem byl stát, zastoupený KSČ. Muž, kdysi vlastník továren, dílen a polí a převážně jediný živitel rodiny byl tímto výrazně degradován na řadového zaměstnance. Žena na druhé straně získala začleněním do pracovního poměru mimo domácnost vyšší sociální statut. Znárodnění tedy nepřímo zlepšilo postavení žen, neboť výhodných pozic zbavilo především muže.

Socialistický systém musel také reagovat na zátěž ženy v domácí sféře. Proto byly zřizovány mateřské školy a jesle, prostřednictvím kterých se chtěl stát také

² benevolentní vůči sexuálnímu životu mužů, nekompromisní vůči sexuálnímu jednání žen

³ MARX, K. – ENGELS, B. : Spisy, sv. 21, Praha 1967, str. 98 in ŠOLCOVÁ, Miroslava a kolektiv : Sociální politika KSČ, Svoboda, Praha 1984, str. 295

podílet na převýchově dětí. Zaměstanecká role ženy je chápána v těchto letech jako primární, mateřská jako sekundární, ideálem výchovy dětí jsou týdenní jesle a školky.

V druhé etapě (tj. šedesátá léta) se ovšem vynořily nedostatky kolektivní výchovy malých dětí. Více se upozorňovalo na důležitý kontakt matky a malého dítěte. Ženy se ale ani v tomto období nemohly vrátit zpět do domácností, protože to neumožňovala ekonomická situace rodiny. Z jednoho platu se žilo velmi obtížně. V období Pražského jara se na toto téma dokonce rozvinula čilá debata (např. časopis *Vlasta*), ale byla zastavena vojsky Varšavské smlouvy. Ale důsledkem této debaty bylo prodloužení mateřské dovolené a celkové zhodnocení mateřské funkce i funkce rodiny. Od počátku šedesátých let se už provádějí první empirické studie k otázkám postavení ženy a mínění žen k jejich společenské situaci. Žitá skutečnost se v tomto období prosazovala proti ideologii.

I přes hláсанé egalitářství musíme také upozornit na fakt, že ženy, i když jejich odborná kvalifikace dosahovala, ne-li rovnou přesahovala kvalifikaci mužů, braly v průměru o 31% nižší platy než muži (rozdíly stoupaly nejvíce ve vysoce kvalifikovaných profesích). Formální rovnost obou pohlaví byla popřena i faktem, že společensky i finančně byla více hodnocena práce tzv. produktivní a zvláště práce v těžkém průmyslu. Toto preferování produktivní práce (tj. práce mužů) ale zvýšilo počet absolventek vysokých škol a výrazně feminizovalo některé profese – lékařky, učitelky, právničky, chemičky apod.⁴

Třetí období začínající s nástupem normalizace je charakterizováno naprostou stagnací ve vývoji ženské otázky⁵. Teorie se tu prakticky vrací k dogmatickému marxismu a ztrácí se realita života společnosti. Naopak na Západě se v tomto období začíná prudce rozvíjet nové feministické a ženské hnutí.⁶ Také v tomto ohledu je možné spatřovat odlišné dědictví a jeho rozvíjení dvěma antagonistickými světy – tj. Východem a Západem.

⁴ Celá tato kapitola je strukturována podle příspěvku PhDr. Jiřiny Šiklové CSc. "Postavení ženy za socialismu", který je součástí Slovníkové příručky k československým dějinám 1948 – 1989, která je dostupná na webových stránkách Ústavu soudobých dějin

http://www.usd.cas.cz/UserFiles/File/Publikace/Prirucka48_89.pdf (14.6.2008)

⁵ výčet relevantní literatury, která se soustředí na období normalizace je obsažena v Příspěvků k dějinám "normalizace" - OTÁHAL, Milan: Opozice, moc, společnost 1969-1989, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, MAXDORF, 1994

⁶ WÁGNEROVÁ, Alena : Ženy socialisticky osvobozené, Literární noviny, 2007-5, str. 08

IV. TROJÍ ROLE ŽENY

5.1 ŽENA A JEJÍ ROLE

Na následujících stranách se již dostávám k vlastnímu výzkumu. Zaměřím se na postavení ženy a to z několika „odlišných“ pohledů. Žena zastávala v socialistické společnosti několik rolí¹. V každé roli přistupuje žena ke svým povinnostem odlišně (např. s problematikou mateřství se musí zabírat matka, manželka i zaměstnankyně. A v každé z těchto rolí musí volit jiné priority). Proto se v následujících kapitolách postupně zaměřím na ženu a její roli matky, manželky a její roli v pracovním procesu.

5.2 ŽENA JAKO MATKA

„Uznána a úcta patří našim ženám za jejich ušlechtilé mateřské poslání a nenahraditelnou úlohu při výchově dětí, za jejich příkladné pracovní výsledky a aktivní účast ve veřejném životě.“

G.Husák na XVI. sjezdu KSČ

Mateřství je v socialistických zemích považováno za nejdůležitější funkci ženy, a proto každý stát vytváří podle svých ekonomických možností celý soubor opatření ve prospěch těhotných žen, matek a dětí. Principy této péče jsou ve všech socialistických zemích stejné, jsou však do praxe zavedeny s různými odchylkami podle potřeb žen a možností státu.

¹ Sociální role je očekávaný způsob chování, který se váže k určitému sociálnímu statusu. Každá osoba hraje více rolí, a to jak nezávisle (student ve škole, zákazník v obchodě, zaměstnanec v práci), tak souběžně (např. otec a manžel v rodině). V některých situacích dochází ke konfliktu rolí, kdy jsou očekávání spojená s jednou z rolí jedince v rozporu s očekáváními, která se vážou k roli jiné. Rozlišujeme 3 základní přístupy jedince k sociální roli: ztotožnění/identifikaci, distanc/odstup (jedinec roli navenek hraje, avšak vnitřně se s ní neztotožní), odmítnutí role.

Zásady péče o ženu a dítě, společné všem socialistickým zemím:

- Zákaz vykonávat práci, která by mohla škodit organismu ženy a ohrozit její zdraví a ohrozit její mateřskou funkci
- Přeražení těhotné ženy na práci odpovídající její změněné pracovní schopnosti, aniž by přeražení mělo vliv na výši jejího platu
- Bezplatná odborná lékařská péče v těhotenství, v porodnici, v šestinedělí a bezplatná lékařská péče o dítě
- Placená mateřská dovolená
- Rozšiřování sítě jeslí a mateřských škol

Tato základní péče o ženu a dítě je v socialistických zemích ještě rozšířena různými finančními příspěvky, úlevami, dotacemi poskytovanými státem rodinám s dětmi.¹

Přehled těchto sociálních příspěvků a délka mateřské dovolené je následující:

- **Mateřská dovolená** - nejdříve trvala 18 týdnů, mezi lety 1965-68 22 týdnů, od roku 68 26 týdnů a od roku 87 dokonce 28 týdnů
- **Další mateřská dovolená** – “k prohloubení mateřské péče o dítě je organizace povinna poskytnout ženě, která o to požádá, další mateřskou dovolenou až do jednoho roku věku dítěte. Tato dovolená se poskytuje v rozsahu, o jaký matka žádá, zpravidla však vždy nejméně na dobu jednoho měsíce” (Tato další mateřská dovolená platila od roku 66, od roku 70 byla prodloužena až do dvou let věku dítěte a v roce 89 do tří let věku dítěte)
- **Podpora při narození dítěte** – byl tento příspěvek činil nejprve 1.000,- Kčs a od roku 1971 se zvýšil na 2.000,- Kčs (98/1971 Sb.)
- **Peněžitá pomoc v mateřství** - náležela ženě po dobu mateřské dovolené a činila 90 % její průměrné denní mzdy, které dosáhla

¹ z článku týdeníku Vlasta (12.11.1975) na str. 18 “Dnešek a zítřek žen”

v kalendářním roce, který předcházel kalendářnímu roku, v němž nastal porod

- **Mateřský příspěvek** – (od 1.1. 1971) určen ženám, které pečovaly alespoň o dvě děti, z nichž jedno bylo ve věku do dvou let (zde se věk dítěte měnil s legislativou o další mateřské dovolené) a druhé je ve věku do skončení školní docházky, výše mateřského příspěvku činila 500 Kč na jedno dítě, pokud měla žena dvě děti mladší dvou let, dostala příspěvek 800 Kč měsíčně (v roce 1982 zvýšen o 100,-Kč, od roku 1985 byl pak příspěvek zaveden pro všechny matky již od prvního dítěte)
- **Novomanželské půjčky** – začaly fungovat od roku 1948 (56/1948 Sb.), cílem bylo umožnit mladým lidem založit rodinu, přičemž maximální částka byla 36.000,- Kčs a doba splatnosti 10 let, v tomto případě stát za půjčku ručil a přispíval na úhradu v případě narození dětí – stát uhradil jednu šestinu zbývající částky, v roce 1973 se zákon mění (14/1973 Sb.) – maximální částka půjčky byla stanovena na 30.000,- Kčs a byla poskytována pro zřízení bytu nebo vybavení bytu, při narození prvního dítěte stát od půjčky odečítal 2.000,- Kčs a s každým dalším dítětem 4.000,- Kčs (úroková míra byla pro účely pořízení bytu 1% a pro účely vybavení bytu 2,5 %) v roce 1987 se zvýšila hranice z 30 tisíc na 50 tisíc Kčs a jejich splatnost byla posunuta z 10 na 15 let
- **Přídavky na děti** - činily 90 Kčs/měsíc na jedno dítě , na dvě děti 430 Kčs, na tři děti 880 Kčs, na čtyři děti 1280 Kčs, v roce 1979 se přídavky zvýšili o 110,- Kčs měsíčně a v roce 1987 se přídavky začaly zvyšovat progresivně podle počtu dětí – u jednoho dítě stále 200 Kčs, ale u třech dětí již 1210,- Kčs
- **Další dotace** jako bylo např. snížení daně ze mzdy, snížení nájemného, dotace na dětské odívání, úhrada většiny nákladů na pobyt a stravování v jeslích a mateřských školách atd.

Z výše uvedeného přehledu sociálních dávek je evidentní snaha státu o zlepšení

finanční situace ženy-matky a potažmo celé mladé rodiny. Dobová literatura o rodině tato fakta uměla velice dobře využít pro svou ideologii: “.hlavní funkcí společenské pomoci rodinám s dětmi je snižování rozdílu mezi sociálním postavením těchto rodin jen s jedním dítětem (viz. zvýhodňování rodin s více dětmi). Jejím rozšiřováním usiluje naše společnost o postupné zlepšení naší populační situace. Společenská pomoc rodinám s dětmi a její stálé zdokonalování tvoří tak jednu ze sociálních jistot našeho lidu.”² Ivo Možný se ve svém sociologické eseji Proč tak snadno...³ zamýšlí nad faktem, proč marxistická sociologie (na jejímž základě byla psána sociologie rodiny v těchto letech) používala funkční analýzu. A dochází ke dvěma důvodům – pragmatickému (výhodná organizace i různorodého materiálu – např. údaje o porodnosti, spekulace o vnitřních změnách v rodině, údaje o vztazích a funkční spolupráci při výchovném působení školy a rodičů apod.) a ideologickému – většina těchto prací o rodině polemizovala s “nepřátelskou” ideologií a dávala do kontrastu “socialistický systém výhod” s “kapitalistickými nedostatky”. Tímto způsobem se vypořádávala s rodinným familiarismem (takovým viděním světa, pro něž je rodina osou a centrem univerza jednotlivce i života společnosti a její blaho přirozeným cílem snažení všech). Tento familiarismus byl ale pro socialistické zřízení zvláště nebezpečný a marxistická sociologie rodiny se cítila profesionálně zodpovědná za boj proti němu. Tato funkční analýza se snažila ukázat, že tu rodina není “jen sama pro sebe”, ale že zároveň slouží celé společnosti jako nazastupitelný sociální instrument – při produkci pracovní síly, při zabezpečování člověka při krizových situacích, při rozdělování i tvorbě ekonomických hodnot. Poukazovalo se tedy na význam negace malovýrobní činnosti uvnitř rodiny pro rozvoj společenské výroby. “Máme za to, že negace malovýroby je nezbytnou součástí tvorby hmotných podmínek pro novou základnu změn způsobu života člověka za socialismu. Především proto, že malovýroba v rodině váže velkou sumu jednoduché lidské práce a neustále reprodukuje jako základ způsobu života. Je násobena samoučelem a stereotypem, který nerozvíjí, ale naopak ubíjí tvůrčí charakter lidské společnosti.”⁴

² Péče socialistické společnosti o rodiny s dětmi. In: Fakta a argumenty. Oddělení propagandy a agitace ÚV KSČ, Praha 1973, str. 8 In: ŠOLCOVÁ, Miroslava: Rodina a její funkce v socialistické společnosti, Horizont, Praha 1976, str. 70

³ MOŽNÝ, Ivo: Proč tak snadno...některé rodinné důvody sametové revoluce, SLON, Praha 1999

⁴ ŠOLCOVÁ, Miroslava: Socialistický způsob života, Státní pedagogické nakladatelství, Praha 1979, str. 129

Ve svém důsledku byla snaha socialismu tedy taková, že chtěla rodinu zbavit “ubíjejících a jednotvárných činností” a přenést tyto “nezáživné” činnosti na celou společnost. Zbavit rodinu jejích vnitřních pout a rozbít některé silné vazby, které jednotlivé členy rodiny spojovaly a tyto vazby nahradit vazbami celospolečenskými (viz. např. vysoká zaměstnanost žen, přesunutí výchovné funkce rodiny na stát, atd.). “V současné době se stává rodina otevřenější, závislejší na způsobech a formách společenského života. Členové rodiny jsou na sobě ekonomicky závislí, ale ne již v takové podobě a intenzitě, jak tomu bylo dříve (což samozřejmě ovlivňuje kvalitu těchto vztahů směrem nahoru).”⁵

Prostředky k větší, výše citované, otevřenosti však byly pro rodinu za stávajících podmínek (tj. vysoká zaměstnanost žen) jistě výhodné – např. výstavba jeslí a mateřských škol. Nutnost výstavby těchto zařízení byla dána zaměstnaností žen, jelikož mateřská dovolená netrvala až do doby nástupu dětí do školy. Výhody této nutnosti navštěvovat předškolní zařízení si režim ideologicky podložil tvrzením, že se nesmí opomíjet výchova v kolektivu a to ani v ranném věku. A dále nutností dítěte kombinovat rodinné prostředí s kolektivem vrstevníků. Tato tvrzení jistě mají svá opodstatnění v případech, že se jedná alespoň o děti tříleté. Musíme ale vzít v potaz, že zde hovoříme o dětech v kojeneckém a batolecím věku, kdy je těsný kontakt dítěte s matkou (či stálou blízkou osobou) žádoucí pro psychický vývoj dítěte.

Všechny narátorky bez výjimky vzpomínají na dobu, kdy jejich děti navštěvovaly jesle negativně: “*A pak když Alena musela do jeslí, tak to bylo špatný. Bud’ Jirka (manžel) ji vodil do jeslí nebo já, to víš, když ráno v půl sedmý jsem jí táhla do jeslí a ta řvala, jen už jsme přišli tam kousek, už řvala. Ta tam nechtěla chodit, ježiš, to bylo hrozný, hrozný. Já celá zpocená letěla na autobus, no. To nebylo pěkný. Ve školce už to bylo lepší. Ale jesle nebyly dobrý. Jí byl rok a šla do jeslí, tak to víte.*”⁶ O tom, že byly narátorky rády, že děti přišly do kontaktu s jinými ročními dětmi se opravdu hovořit nedá. A také bych ráda zdůraznila, že děti v těchto letech si s ostatními dětmi ani nejsou schopny hrát.

Další režimem spatřovanou “výhodou” ve využívání jeslí byl fakt, že děti nebudou determinovány rodinným prostředím a tedy se tímto způsobem bude odstraňovat třídní antagonismus. “Také materiální prostředí v rodinách, jako je

⁵ ŠOLCOVÁ, Miroslava: Rodina a její funkce v socialistické společnosti, Horizont, Praha 1976, str. 82

⁶ Viz rozhovor s paní M.K. vedla Alžběta Polzová, 25. 5. 2008.

zařízení a vybavení bytu, knihovna, rádio, televize, apod., se do určité míry liší a tvoří ve svém komplexu jakési kulturní prostředí, rodinnou atmosféru, která má výrazně individuální ráz. Kdybychom analyzovali vztah profese rodičů ke kulturnosti vybavenosti bytu a jeho zařízení, zjistili bychom, že i zde se promítají vlivy rozdílného postavení lidí ve společenské dělbě práce. I tyto skutečnosti ovlivňují výchovnou funkci rodiny. Jsou součástí někdy velmi rozdílných podmínek pro výchovu dětí.”⁷ Tuto výhodu jesliček nevyzdvíhovala ani jedna narátorka a to ani v případě, že šlo o dělnici, která by snad na odstraňování třídního antagonismu měla největší zájem. Naopak své dítě do jesliček ani nedala, protože měla babičku, která dítě mohla hlídat: *“..já jsem se teda jako vdala a v 71.roce se nám narodila ta nejstarší dcera. Manžel, on těch peněz jako taky moc neměl, tak já jsem byla, jenom jako těch šest měsíců, jak byla tehdy ta mateřská. Tak tehdy byla jen těch šest měsíců a já jsem měla ještě babičku. A právě moje babička mně tady tu Péťu hlídala, abych já mohla chodit jako do práce”*⁸

Další problematikou v této oblasti byla dostupnost těchto předškolních zařízení, jež souvisí s populační politikou strany a vlády. Po přijetí propopulačních opatření (viz. přehled sociálních příspěvků výše – např. prodloužení mateřské dovolené, zavedení mateřského příspěvku, zvýšení přídavků na děti, výhodné novomanželské půjčky,..) vznikla zvláště v českých zemích výrazná populační vlna, která vrcholila v letech 1974-76. V těchto letech se v průměru narodilo o 60.tis. dětí více než v roce 1970. Počet živě narozených se v důsledku toho zvýšil z 15,9 v roce 1970 na 19,8 v roce 1974 na 1000 obyvatel v ČR. Ke zvýšené porodnosti v 70.letech napomohl i větší počet žen narozených bezprostředně po druhé světové válce. Přijatá opatření krátkodobě ovlivnila zvýšení porodnosti, nezastavila však dlouhodobou tendenci stagnace. V 80. letech byla přijímána další opatření ve prospěch rodin s dětmi, která však již měla většinou kompenzační charakter (vyrovnávala vliv inflace) a nevyvolala zvýšení počtu dětí v rodinách. Dřívější opatření se stala samozřejmostí a ztratila původní stimulační účinek. Na vývoj porodnosti působila v 80. letech i zhoršená hospodářská situace, do jisté míry vysoká zaměstnanost žen, nedostatek bytů a

⁷ ŠOLCOVÁ, Miroslava: Rodina a její funkce v socialistické společnosti, Horizont, Praha 1976, str. 135

⁸ Viz rozhovor s paní A.E. vedl Miroslav Vaněk, 3. 12. 2006.

pomalý rozvoj služeb.⁹

Je tedy logické, že v období tzv. generace Husákových dětí, nazývaných podle osoby generálního tajemníka a pozdějšího prezidenta republiky Gustava Husáka nedostačovala stávající infrastruktura „občanské vybavenosti“. Stát sice proklamoval širokou dostupnost předškolních zařízení, ale jak je zřejmé z rozhovorů, tak v této službě „neplnil na 100%“, což s sebou přinášelo další nesnáze, jež především ženy-matky musely různým způsobem řešit (dojížděním, úpravou pracovního režimu, placením „paní na hlídání“ atd.).

Další narátorce vypomohla babička: *“..no prostě dali jsme žádost o jesle a jako nejdřív, že jako to je samozřejmý, že je budeme mít. A najednou táta přišel, Standa jako a: „Představ si, že nám ty jesle nedali.“ A víš proč? Protože doktorka Hušková, jo, prostě měla taky malou Renatku. A oni potřebovali, aby šla jako doktorka dělat a tak dali přednost tý doktorce Huškové a vzali Renatku. A my jako teda, no tak mamka jí hlídala. Tak počkej, ono to bylo takhle. No. Nejdřív jí mamka hlídala no a potom brzo, tak za dva měsíce, jako že nám Jolču vezmou, jo? No ale když jsem si to tak zpětně uvědomila, tak by bylo nejlepší pro ní, kdyby zůstala u babičky jako do toho roku minimálně, protože tam nám furt marodila. No jo, to byly tyhle ty jesličky. Ale že by tam plakala, to ne. To ne. To se jako ty děti, no tak to víš, ono jako roční dítě.”¹⁰*

Z rozhovorů, které jsem sama vedla a které jsem měla k dispozici z COH ÚSD AV ČR, vyplývá, že starost o děti ve věku do tří let nebyla jednoduchou záležitostí. Některé maminky neměly jinou možnost než dát své děti do jeslí, přičemž sváděly každodenní boj s dětskými slzami. Ty “šťastnější” mohly využít služeb babiček a svěřit je přes den do jejich péče. A byly i případy, kdy matky dočasně ozelely svůj výdělek a s dětmi zůstaly doma do jejich tří let, než nastoupily do školky – v těchto případech záleželo samozřejmě na dohodě se zaměstnavatelem, jak dlouho podrží ženě místo – narátorky mluví většinou o tom, že bez problému se místo drželo jeden rok. Pokud již žena opravdu zůstala doma, tak si přivydělávala nějakou placenou práci doma – např. navlékala bižuterii apod. Většinou zůstávaly ženy doma delší dobu až s druhým dítětem, jelikož mohly pobírat mateřský příspěvek (díky propopulační politice 70.let, viz. výše). V profesích, kde si ženy nemohly dovolit absence kvůli

⁹ KALINOVÁ, Lenka: K sociálním dějinám Československa v letech 1969-1989, Studie z hospodářských dějin č.12, Praha, VŠE, 1999, str. 29-30

¹⁰ Viz rozhovor s paní J.K. vedla Alžběta Polzová, 30. 5. 2008.

nemocem dětí si rodina dokonce platila “paní na hlídání”. Učitelka J.K. k této problematice říká: “*No a se Staníkem jsem byla rok doma a protože byl malinkej, tak prostě jsem ho nedala do jesliček. Rok ho hlídala paní Herbová. Nebo dva? A ta nám pak i hlídala, když byly děti nemocný později.*”¹¹ Na otázku, zda by v případě možnosti výběru raději zůstala s malým synkem doma, odpovídá: “*To jsem teda nikdy ani nepřemejšlela.*”¹² Toto období bylo pro ženu- matku podle mého názoru nejnáročnější. V týdeníku *Vlasta* vyšel v roce 1975 dokonce článek od MUDr. Dundovského, který maminkách radil, jak nejlépe zvládnout nástup dítěte do jeslí (rubrika *Rodičům do notesu*).

Ve věku od tří do šesti let navštěvovaly děti mateřské školky. Narátorky uvádějí, že se setkávaly s problémem nedostupnosti školek v místě trvalého bydliště, což se většinou muselo řešit dojížděním (tento problém byl aktuální zejména ve velkých městech). Jedna z narátorek na tyto okamžiky vzpomíná: „... *no a ve školce pro děti ale místo nebylo. Tak sem to vyřešila tak, že sem tam šla učit a děti mi pak vzít museli.*”¹³ Tato narátorka ve školce nikdy učit nechtěla a i proto pokračovala ve svých studiích, které zakončila doktorátem z psychologie. Ale přesto se podřídila rodině a šla učit do mateřské školy (kde se postupem času stala ředitelkou), aby mohly děti do školky a ona do zaměstnání.

Dalším problémem zaměstnaných matek byl časný začátek pracovní doby. Provoz jesliček i mateřských škol byl ale těmto pracovním dobám víceméne uzpůsoben. A pokud byly děti ve věku, kdy byla povinná školní docházka, tak se tento problém řešil tzv. školními družinami. Ty fungovaly od brzkých ranních hodin do začátku vyučování, kdy se děti předávaly učitelkám. A byly v provozu i po skončení vyučování do odpoledních hodin, kdy si rodiče (většinou matky) své děti opět vyzvedávali. „*To bylo krutý, protože děti musely vstávat v šest, protože já jsem od sedmi dělala. Od sedmi do půl pátý nebo tak nějak, do čtyř.... Ale ten první rok probřečel. Ten tak strašně brečel, on tam nechtěl. To mně vždycky srdce krvácelo, protože Andrea s náma chodila do jesliček, no, pak jsem jí poslala do družiny, od sedmi byla družina a já hurá do práce.*”¹⁴

¹¹ Viz rozhovor s paní J.K. vedla Alžběta Polzová, 30. 5. 2008.

¹² Viz rozhovor s paní J.K. vedla Alžběta Polzová, 30. 5. 2008.

¹³ Viz rozhovor s paní L.S. vedla Alžběta Polzová, 3. 6. 2008.

¹⁴ Viz rozhovor s paní E.K. vedla Alžběta Polzová, 10. 5. 2008.

K problematice ženy – matky patří i otázka antikoncepce a potratů. Ochrana před početím byla dle narátorek běžně dostupná a problém nebyl ani s antikoncepčními pilulkami či v té době velice oblíbenou Danou (nitroděložní tělísko). V roce 1957 se přijal “potratový zákon”, který vytvořil pro ženu reálnou možnost, aby bez rizika z následků na zdraví mohla legálně přerušit své těhotenství.¹⁵ Tento zákon byl přijat hlavně proto, aby ženy neukončovaly svá těhotenství nelegální cestou a chránily své zdraví. V komentářích na tento zákon však nebyla uvedena obecně známá skutečnost, že: *“potraty musela schvalovat potratová komise. To si myslím, že muselo být strašně depresivní, to muselo být hrozný, protože když jsi musela vykládat. Já, tak si to myslím, jo, že jsi musela vykládat podrobnosti, proč chceš na potrat a oni ti buďto dovolili nebo nedovolili, takže to muselo být.”*¹⁶. *”No povolili to, když si přišla třeba, když ta komise zjistila, ze zdravotních důvodů to povolili, že jo. To je jasný. Pak to povolili z nějakých sociálních, když už měli víc dětí. Ale když měla ta ženská dvě děti a přišla před tu komisi, tak musela mít takovej dle důvod, že to nemá s manželem, nebo prostě nějaký vážnej důvod. A to většinou tohle. A víš, jak to bylo trapný, když ona tam musela jít před tu komisi a teď tam sedí. To seděli, to tam byl doktor, zdravotnice, sestřičky a byly tam ženský z lidu jako.”*¹⁷

Pouze jedna z narátorek potrat zvažovala, ale nakonec před komisí nešla: *“ Já jsem měla takovej guláš v hlavě, tam se to muselo zdůvodnit, že jo. Dělali s tím cavyky vím z doslechu. A já jsem se toho hrozně bála. Já jsem otěhotněla hodně brzo po porodu, do roka. A byla jsem hrozně překvapená. Teď jak to zvládnu, ještě škola do toho, já jsem z toho měla takový strach ale , že jsem to zamítla.”*¹⁸

Pro ženy byla existence tohoto zákona nespornou výhodou, ale existence komisí, které takto intimní záležitost schvalovaly, opět ukázala, že stát fungoval jako „narušitel“ soukromé sféry rodiny.

Díky propopulační politice byly v období normalizace sociálně podporovány mladé rodiny. Nejvíce pak byli zvýhodňovány rodiny s více dětmi. Stát také (snad i díky tomu) vysoce hodnotil roli matky a snažil se zabezpečit síť předškolních zařízení, které umožňovaly ženám návrat do zaměstnání. Praxe byla ale taková, že jesle a mateřské školy nebyly úplnou samozřejmostí, což dokládá častá výpomoc

¹⁵ ŠOLCOVÁ, Miroslava: Rodina a její funkce v socialistické společnosti, Horizont, Praha 1976, str. 73

¹⁶ Viz rozhovor s paní M.K. vedla Alžběta Polzová, 25. 5. 2008.

¹⁷ Viz rozhovor s paní M.P. vedla Alžběta Polzová, 22. 5. 2008.

¹⁸ Viz rozhovor s paní L.S. vedla Alžběta Polzová, 3. 6. 2008.

babiček. Z rozhovorů lze usuzovat, že pro zaměstnané matky byla v období normalizace nejtěžší „doba jeslí“.

5.3 ŽENA JAKO MANŽELKA

V rámci této kapitoly se zaměřuji na témata, které souvisejí s rolí ženy-manželky. Nejdříve se zaměřím na samotný vstup ženy do manželství, poté na problematiku bytové situace, kterou musel každý mladý pár vyřešit spolu se vstupem do manželství. Další témata jsou už jednoznačně zaměřena na ženy – zajímalo mě, jaké měla žena povinnosti v domácnosti a jak trávila svůj volný čas. Posledním tématem je ukončení manželství - rozvod.

5.3.1 VSTUP DO MANŽELSTVÍ

Žena se stala manželkou ve chvíli, kdy uzavřela sňatek s mužem. Dobová literatura viděla velké zkvalitnění vztahů mezi manželi díky socialistickému zřízení. „Není tomu tak dlouho, kdy i v našich zemích bylo uzavírání manželství výhradně věcí majetkové spekulace. Socialistická společnost tím, že zrušila vykořisťování práce, vyvlastnila výrobní prostředky a nastolila vládu kvalitativně odlišných výrobních vztahů, umožnila manželství postavit na jiný společenský základ.“¹ Předpoklad byl tedy takový, že „když se odstraní kapitalistická výroba a vlastnické vztahy, tak nezbude žádný jiný motiv než vzájemná náklonnost“². Podle mého názoru narátorky opravdu volily své protějšky především srdcem. Ale stejně jako plynuly v kapitalistické společnosti výhody z ekonomického kapitálu, tak v socialismu plynuly téměř ty samé z kapitálu sociálního (tudíž vzít si muže, který měl dobrou funkci, „kádrový profil“ apod.).

¹ ŠOLCOVÁ, Miroslava: Rodina a její funkce v socialistické společnosti, Horizont, 1976, str. 45

² MARX, K. – ENGELS, B. : Spisy Sv. 21. S. 98 in ŠOLCOVÁ, Miroslava: Rodina a její funkce v socialistické společnosti, Horizont, 1976, str. 45

5.3.2 BYTOVÁ SITUACE

Průměrný sňatkový věk v tomto období činil u žen 21 let a u mužů 24 let. Tento nízký sňatkový věk byl spoluurčován vysokou frekvencí předmanželských koncepcí (přes 50% nevěst bylo u svatby již těhotných) a také tím, že novomanželé měli přednostní právo na byt (= společný sociální kapitál). Tohoto stavu ale chtělo využít velké procentu sezdaných, což znamenalo, že měli všichni opět stejné podmínky. „*Dítě jsme dávali do jeslí, nárok na byt jsme neměli, protože jsme oba dělali, tak jsme nebyli sociální případ. Takže nás nevzali vůbec do evidence, protože jsme na to nárok neměli. To právě, jak mi vyprávěli lidi, jak za socialismu dostal každé byt, tak to dostal každé ten soudruh. A každé ten, koho měl známýho. Ale my ne.*”³ Neuspokojivá poptávka po komunálních bytech nutila občany přistupovat na tvrdé podmínky družstevní výstavby, kde byly mj. dvojnásobně vyšší nájemy než ve státních bytech. Další možností, která byla také velmi frekventovaná, jak vyřešit bytovou otázku bylo soužití s rodiči, což mladému páru start do nového života příliš neulehčovalo. „*No, šli jsme bydlet do Jablonce k jeho rodičům. A bydlela jsem s tchýní 31 let ve společné domácnosti... Žádný soukromí, já ti řeknu, žádný soukromí. A proto jsem všechno dělala pro to, když Alena se chtěla vdávat, aby měla svůj byt, protože to nikomu nedoporučuju, aby bydleli starý s mladejma. Alena, i když bydlí o poschodí výš, ale ona má svoje, my máme svoje. Jestli si tamhle hodím hadr a nebo tamhle, tak to tě nemusí zajímat, to je moje. Ale když bydlíš v jedné domácnosti, tak to nejde, to nejde. Špatně umeješ hrnec a je to špatný, no.*”⁴ O této problematice (vícegenerační soužití) se hodně psalo v již zmiňovaném týdeníku *Vlasta*⁵, což potvrzuje, že frekvence tohoto vícegeneračního bydlení byla vysoká. Tyto články doporučovaly nastavení předem daného “jízdního řádu” domácností a upozorňovali na fakt, že je to vlastně ona starší generace, která umožňuje mladým párům bydlení. Narátorky tento fakt braly na vědomí a za tuto možnost byly vděčné, chování svých tchýní a tchánů většinou omlouvaly. Domnívám se ale, že mi nezapomněly sdělit ani jednu špatnou vlastnost svých “spolubydlících”.

³ Viz rozhovor s paní J.Q. vedl Miroslav Vaněk, 6. 10. 2006.

⁴ Viz rozhovor s paní M.K. vedla Alžběta Polzová, 25. 5. 2008.

⁵ rubrika Život píše romány - článek Pod jednou střechou, *Vlasta* 11/1985 str.27 rubrika Janina schránka – článek Mladé manželství, soužití dvou generací, *Vlasta* 8.1. 1975, str. 10

Tato forma řešení bytové otázky byla v některých případech trvalá, v některých “přechodná”, rodina se stěhovala “do svého”, když dostala svůj byt, na který ale třeba čekala i několik let. Jinou formou tohoto “přechodného” vícegeneračního soužití bylo úplné rozdělení rodiny – manželé bydleli každý u svých rodičů. Muž bydlel na nějakou dobu u svých rodičů (v případě následující ukázky na ubytovně) a žena u svých rodičů: *“Pavel zažádal, no kolik? On šel, tři roky? Jak jsem byla dlouho našich s tou Andreou v Kalný? To on už byl v tom Bytostavu, protože v tom 72. odešel od těch policajtů po prověrkách, šel do toho, přihlásil se, že potřebuje byt, protože byl na ubytovně celou dobu. A dostal ten byt, až když se narodil Kuba. Dlouho, v 77. Pět let jsme teda čekali.”*⁶

Otázka bydlení se také dala vyřešit stavbou domu tzv. svépomocí. Rodina se pro toto řešení ale rozhodovala většinou až v pozdějším věku, když rodiče pomýšleli na možnosti bydlení svých dětí. *“To už byly děti velký, Daně bylo 16, Mirce 15. No a v tu dobu táta se rozhodl, že budeme stavět barák... No já jsem brečela, protože jsme neměli peníze, abysme mohli stavět barák, ba naopak ještě jsme měli dluh nějaký.”*⁷ Pokud se rodina rozhodla jít touto cestou, tak bych si dovolila tvrdit, že žena nepracovala na dvě, ale dokonce na tři směny. A jelikož se stavělo svépomocí, tak nešlo o krátké časové období, ale doslova o roky a tisíce na stavbě odpracovaných hodin. *“Tak do čtyř hodin jsem učila, ve čtyři jsem přilítla domů, sebrala kolo a jela na stavbu. Přijela jsem domů v devět. Pět a půl roku to trvalo, než jsme se sem nastěhovali.”*⁸

5.3.3 POVINNOSTI V DOMÁCNOSTI

Tato kapitola se zaměří na povinnosti, které ženy musely, nebo podle tradičního úzu měly, plnit jako manželky. V této souvislosti se hovoří o tzv. druhé směně žen – po příchodu ze svého zaměstnání na ně totiž čekala práce doma. Rozdílem bylo, že tato práce byla neplacená a dalo by se také říci, že byla „neviditelná“. Tuto práci někdo zastat musel, ale druhý den se o ní jakoby nevědělo a musela se vykonávat znovu – hovořím zde o běžných domácích pracech – praní,

⁶ Viz rozhovor s paní E.K. vedla Alžběta Polzová, 10. 5. 2008.

⁷ Viz rozhovor s paní D.K. vedla Alžběta Polzová, 27. 5. 2008.

⁸ Viz rozhovor s paní D.K. vedla Alžběta Polzová, 27. 5. 2008.

uklizení, vaření, atd. Tato práce ženě „zůstala“ ještě z dob fungování tradiční rodiny, kdy byla rodina sama výrobní jednotkou – muž zastával těžší práce většinou mimo dům a žena se věnovala těm „lehčím pracem“ kolem hospodářství.

„Chceme-li vědět, co tvoří obsah pojmu „práce pro domácnost“ zjistíme, že 90% veškerého času, který věnují zaměstnané ženy domácnosti, pohlíží tři skupiny domácích prací. Jmenovitě vyžaduje z celkového fondu pro domácnost 50% příprava jídel (u dělnic 47%, z zaměstnankyň 25%, u žen v domácnosti 49%), 16 % až 19 % údržba a úklid domu, bytu, včetně údržby auta, 23% až 25% péče o oděv a obuv.“⁹ Stát reflektoval nedostatečnou infrastrukturu, která se vztahovala na péči o domácnost a do svých „pětiletých“ proto zahrnoval plán zkvalitnění těchto služeb: „Rozsah služeb placených obyvatelstvem rozšířit o 23-25 %. Přednostně rozvíjet služby spojené se zvyšováním úrovně bydlení. Věnovat pozornost rozvoji i úrovni služeb pro ulehčení prací v domácnostech a pro zlepšení podmínek rodin, a to zejména optimalizací sítě a doplněním rychloslužeb.“¹⁰ Služby, které by však byly schopny práci v domácnosti ženám usnadnit, téměř neexistovaly. Ale ženy samy nedostatek služeb nereflektovaly s takovou razancí, jakou jsem já osobně předpokládala. Na otázku, jestli jim nějaká ze služeb, která by jim ulehčila práci, chyběla, odpovídaly vlastně opačně. Rozhovořily se o tom, jaké služby využívaly (většinou kadeřník, čistírna a mandl).

S problematikou služeb souvisí i shánění nedostatkového zboží. I v tomto bodě jsem byla překvapena reakcemi narátorek. Existenci onoho nedostatkového zboží potvrzovaly, ale v době, kdy toto zboží opravdu nebylo, to nepocítovaly jako problém. „*Prostě já nevím, v té době jsem neměla pocit, že nám něco chybí, jako jak teďka se prohlašuje, že chyběly banány, no tak, jako že bysme je mohli koupit každé den, to ne. Ale prostě jako že bysme, měli jsme banány, no, pomeranče taky.*“¹¹ Problematika nedostatkového zboží úzce souvisí se společenským postavením jednotlivých narátorek – např. mě velice překvapila odpověď narátorky D.K. na otázku, jestli nebyl problém se sháněním stavebního materiálu na stavbu domu. Narátorka mi odpověděla, že to žádným problémem nebylo. Příčinu bych ale v tomto případě hledala ve velmi dobrém společenském postavení jejího muže, který díky

⁹ ŠOLCOVÁ, Miroslava: Rodina a její funkce v socialistické společnosti, Horizont, Praha 1976, str. 93

¹⁰ Sborník hlavních dokumentů XV. Sjezdu KSČ (12.- 16.4.1976) – Směrnice pro hospodářský a sociální rozvoj ČSSR v letech 1976 až 1980, Svoboda, Praha 1976 str. 170

¹¹ Viz rozhovor s paní J.K. vedla Alžběta Polzová, 30. 5. 2008.

svým kontaktům a známostem mohl materiál sehnat. V našem socialistickém státě se totiž vytvořily tři úrovně distribuce. Právo prvního výběru, ještě předtím, než přišlo do distribuční sítě (úroveň krajských skladů a přímých kontaktů na výrobce) měli příslušníci nomenklatur a pracovníci aparátu. Zbytky z tohoto prvního trhu šly do prodejen, ale ani tady se vše nedostalo na pult. Zde uplatňovali své právo výběru pracovníci distribučních sítí. Ti všichni si mezi sebou své přebytky vyměňovali a obchodovali s nimi. Přičemž vyvlastňovali formálního majitele prodejen – stát. „*.. když už pak byly děti větší, tak sem měla kamarádku Marii. A ta měla za muže mlíkaře. Rozvážel mlíko do krámů a vůbec mléčný výrobky. No a to byl král v té době. Vyměňoval s ostatníma samozřejmě za jiný nedostatkový zboží.*“¹² A teprve to, co zbylo a už se na druhém trhu nedalo „udat“, šlo do regálů, aby vytvořilo třetí trh, jediný oficiálně existující a zvnějšku viditelný.¹³ Tato existence tří trhů podporovala vazby mezi příbuznými – bylo pro ně velice výhodné si mezi sebou nedostatkové výrobky vyměňovat, což k velké smůle ideologie podporovalo rodinné vazby.

Reflexe onoho nedostatkového zboží tedy do velké míry závisela na postavení každé narátorky. Buď spadaly do sféry, kde měly přístup k prvnímu a druhému trhu – což znamenalo, že o nedostatkovém zboží věděly, ale měly k němu výhodnější přístup a jako velký problém to nepocíťovaly. Nebo spadaly do sféry spotřebitelů třetího trhu, kde už příliš zboží nezbývalo a musely stát ony pověstné fronty: „*Taky sem stávala fronty na ovoce třeba. Když sem chtěla, aby měly děti na Vánoce mandarinky, tak sem si po práci musela stoupnout do fronty a čekala sem. Ale kolikrát se mi stalo, že když sem přišla na řadu, tak už došly. Tak sem vzala, co bylo.*“¹⁴ Život jim to evidentně neusnadňovalo, ale žádné spílání na režim se v tomto kontextu nekonalo. Což mě samotnou překvapilo, i z toho důvodu, že tato problematika byla relativně často diskutována v časopise *Vlasta*¹⁵. Odpověď na tuto otázku bychom mohli spatřovat v kompenzaci těchto nedostatků a nedostupností služeb v sociálních jistotách v jiných

¹² Viz rozhovor s paní L.S. vedla Alžběta Polzová, 3. 6. 2008.

¹³ MOŽNÝ, Ivo: Proč tak snadno..některé rodinné důvody sametové revoluce, SLON, Praha 1999, str. 66 - 72

¹⁴ Viz rozhovor s paní L.S. vedla Alžběta Polzová, 3. 6. 2008.

¹⁵ např. anketa- Domácnost a čas, *Vlasta* (18.6. 1975, str. 7), rubrika – Kritickým okem, článek Co nám odpovědí výrobci? (21.5.1975, str. 10)

oblastech – plnou zaměstnaností, tolerancí nízké výkonnosti a kvality práce, bezplatnou lékařskou péčí atd.¹⁶

Ženy se naopak v daleko větší míře zabývaly velice omezeným sortimentem textilního průmyslu. Tyto výrobky bych po vedení rozhovorů neoznačila jako nedostupné, ale jako doslova neexistující. Tyto nedostatky reflektovala i KSČ: „Je třeba kritičtěji a důsledněji řešit některé věci. Domnívám se, že zasluhuje ostré kritiky skutečnost, že ve spotřebním průmyslu vyrábíme stále více zboží na sklad. My teď vyrábíme na sklad a na druhé straně máme situace, že některé druhy ve spotřebním průmyslu chybějí. Pracující tato věc zlobí. A zlobí nás, že nedovedeme pružně reagovat. Jsme spíše neteční k potřebám lidí. Jsme pohodlní k tomu, abychom vyráběli takový sortiment, po kterém je poptávka, a aby náš textil byl neustále módní. Výrobou zboží, které pak leží na sklad vážeme obrovské množství vynaložené práce. Tak vlastně znehodnocujeme lidskou práci, a to ještě musíme vidět, že toto zboží, které pak leží na skladech, vyrábíme většinou ze surovin, které dovážíme ze Sovětského svazu i z kapitalistické ciziny a tím plýtváme valutovými prostředky.“¹⁷ Ženy tento problém vyřešily jedinou možnou cestou – šily, pletly, háčkovaly. „*No, ale my jsme byli dost, já nevím, byl to zase takovej systém, že jsme si dělali všechno sami. I naše Mirka pro holky šila třeba kombinézy na lyže, já taky, pletly jsme. Víš jako, co šlo udělat. Já šila, já šila šaty do tanečních, vyšívala jsem korálkama. Táta se zlobil, bylo půl jedný v noci a já ještě vyšívala na šaty korálkovou takovou, to jsem někde v nějakých módách to našla. No. Hodně jsme si dělali sami. To je fakt. Malovali jsme si byty. Jo?*“¹⁸ Uvedená ukázka je velice ilustrativní a názorně se na ní ukazuje, že nedostupnost služeb a zboží v socialistickém Československu donutila jeho obyvatele stát se tzv. “všeuměly”. Ženy samy produkovaly oblečení, muži na druhou stranu uměli opravit téměř cokoli a i stavby domů a chat se realizovaly svépomocí, jak již bylo řečeno: “*Takhle jsme to udělali. No tak svépomocí. Manžel měl výbornýho kamaráda, kterej byl stavební inženýr a ten ho to na papíře učil stavět. Když jsme k nim přijeli do Horní Branný, tak on měl lístečky a tam měl všechno*

¹⁶ z příspěvku Lenky KALINOVÉ – Sociální systém komunistického režimu který je součástí Slovníkové příručky k československým dějinám 1948 – 1989 , která je dostupná na webových stránkách Ústavu soudobých dějin
http://www.usd.cas.cz/UserFiles/File/Publikace/Prirucka48_89.pdf

¹⁷ z referátu Emilie Jůzlové, XIV. Sjezd KSČ (25.-29.5.1971)

¹⁸ Viz rozhovor s paní D.K. vedla Alžběta Polzová, 27. 5. 2008

rozkreslený, co budeme dělat.”¹⁹ Opět tedy vidíme, že nedostatečná infrastruktura podporovala onu kritizovanou “malovýrobu v rodině”.

Všechny ženy byly na své “výrobky” velice hrdé, téměř všechny hovořily o tom, že jejich děti byly nejlépe oblékané děti v celém okolí. Můžeme tedy hovořit o jakési formě seberealizace. Touto cestou se také mohli od sebe lidé jistým způsobem lišit, zatímco v jiných směrech se všichni snažili nevybočovat z průměru a zbytečně na sebe neupozorňovat (následky čehož si podle mého názoru nese naše společnost do dnešních dob), ale v otázce oblékání se mohli díky umění žen šít, plést nebo háčkovat ukázat v originálních věcech (i když se nad těmito kusy oblečení můžeme dnes pousmát). *“A babička všechno ušila. Takže jako nějaký šatičky a sukýnky a takovýhle, mimo kabátů. Ale možná, že i šila kabáty, nevím, jestli, kabáty jsme koupili. Ale to jako babička ušila. A já jsem hodně pletla, takže jsem i jako zase ty svetry a takovýdle, to jsem i upletla, takže ona. Ale to si pamatuju, že, ne, takhle, to bylo asi v první třídě, to ty ještě to. Protože babička jí ušila takovou krásnou, takovou rovnou sukýnku kostkovou, takovou to. Já jsem jí upletla takovej svetrík hezkej, dvojče, jak ty halenky a ten svetrík a to. A pak ta učitelka, ta se to a ta mě potkala a říká: „Paní K., to nemůžete jí tak, protože ona vyniká, jako děti ostatní si to nemůžou dovolit a je to jako moc tak naporáděná a to.“ A já říkám: „Paní učitelko, my máme jenom jí a vždyť to stálo pár korun, já jsem jí to upletla a babička jí ušila sukni, tak co bych jí si nestrojila, vždyť máme jenom jí.“ A ona říká: „No jo, ale ostatním děvčatům to je jako líto všechno, že chodí.“ Říkám: „No tak to holt, ale to je za pár korun, to nejsou žádný jako tuzexový věci, který bysme jí kupovali.”²⁰ Sám úryvek již upozorňuje na možnost zakoupení “luxusního” zboží v tzv. TUZEXU. Nakupování v těchto obchodech však bylo stíženo, jelikož se nejdříve museli sehnat bony (= tuzexové platidlo). *“To já jsem nejezdila pravidelně do Tuzexu, to jenom, když jsem sehnala bony. Do Prahy jsem jezdila nakupovat, protože tam byly jediné obchody, kde něco přišlo nového. Ale do Tuzexu? To jsem složitě sháněla bony. To jsem nejezdila pravidelně, že já bych měla bony, do Tuzexu, to ne...Ale to taky, když jsi měla štěstí. Třeba jsi tam jela si koupit nějaký hezký boty a zrovna je taky neměli, že jo.”²¹**

¹⁹ Viz rozhovor s paní D.K. vedla Alžběta Polzová, 27. 5. 2008

²⁰ Viz rozhovor s paní M.K. vedla Alžběta Polzová, 25. 5. 2008.

²¹ Viz rozhovor s paní M.P. vedla Alžběta Polzová, 22. 5. 2008

5.3.4 VOLNÝ ČAS

“V socialismu neexistuje antagonistický rozpor mezi volným časem a časem v práci. Hlavní cíl obsahu volného času je rozvoj osobnosti. Pojetí volného času jako času určeného k rozvoji všestranného člověka, je ve shodě se socialistickými cíli. Toto pojetí volného času však neprobíhá jako bezrozporný proces. Je například známo, že současně se zkrácenou pracovní dobou se objevují znaky “individualizace rodiny” i v socialistické společnosti. Člověk netenduje ke kolektivnímu využívání volného času, ale začíná u něj převažovat touha být sám či v intimním svazku rodiny. Utváření socialistického způsobu života ztěžují i vlivy měšťácké spotřební společnosti se svou předjatou maloměšťáckou kulturou “domova” i rostoucí chatařskovíkendovo domácí kulturou.”²²

Prostor ke vzniku volného času ženy měla umožnit síť společenských služeb. Společnost měla zabezpečit velkovýrobní formu, která by umožnila vznik „času pro člověka“ a postupně také zrušit disproporce mezi volným časem mužů a žen. Nestalo se tak. Dokazuje to i následující tabulka, kterou jsem převzala z dobové literatury a to i s komentářem pod tabulkou.²³

²² ŠOLCOVÁ, Miroslava: Socialistický způsob života, SPN, 1979, Praha, kapitola Volný čas jako čas k dispozici člověka 136-145

Chatařská kultura měla více příčin: zhoršení životního prostředí ve městech, snahu po seberealizaci v osobním hospodářství, které nebylo možné v rámci panelové výstavby. U chalupaření to byla často i snaha získat doplňkový zdroj nedostatkového ovoce a zeleniny. Tento druh trávení volného času byl usnadněn zkrácením pracovního týdne na 5 dní (rok 1968) a byl náhradou za omezené možnosti cestování in KALINOVÁ, Lenka: K sociálním dějinám Československa v letech 1969-1989, Studie z hospodářských dějin č.12, Praha, VŠE, 1999, str. 61 (více o této problematice Petra Schindler v projektu “Chalupářská subkultura v druhé polovině 20.století”)

²³ ŠOLCOVÁ, Miroslava: Postavení ženy v socialistické společnosti, Horizont, 1984, str. 106

„Struktura využití času během dne“ (v %)

DRUH ČINNOSTI	MUŽI	ŽENY
Práce ve výrobě	34,2	30,6
Mimopracovní činnost (vzdělávání, četba, veřejná práce apod.)	4,2	3,3
Péče o domácnost a děti	9,8	25,7 !
Spánek a jídlo	35,7	32,7
Volný čas	16,1	7,7 !

Z uvedených údajů je vidět, že:

- Existuje statisticky i fakticky významná disproporce mezi využitím času muže a ženy
- Že více než čtvrtinu volného času ženy je věnována práci pro rodinu
- Že volného času má muž daleko více než žena
- Z dalších srovnání vyplývá, že zaměstnaná žena spí o celou hodinu méně než žena v domácnosti

S uvedeným komentářem nezbyvá než souhlasit (s výjimkou posledního bodu – opravdu nechápu, jakým způsobem mohla autorka k tomuto závěru dojít) a poznamenat, že „soudruzi“ z Československa udělali ve svých předpokladech o „velkovýrobní formě“ chybu, kterou ale (ústí autorky) na stránkách výše uvedené knihy nevědomky uznali.

“*Moc toho volného času jsem neměla. Ne. To jsem byla pořád s dětma.*”²⁴
Tato věta se opakovala v rozhovorech mnohokrát. Pro ženy volný čas (nebo raději chvilka pouze pro ženu samotnou) téměř neexistoval. Pokud ovšem nepočítáme do volného času plení po večerech: “*Po večerech jsme se sousedkou pletly a já jsem jí učila plíst. A ona byla takovou vzornou žákyní a měli jsme rozhlas po drátě a tak jsme poslouchaly.*”²⁵, což ovšem je ve shodě s pojetím socialistického volného času (viz. výše). Většina narátorek hovořila o tom, že tyto ruční práce dělaly velice rády. “*Ale já*

²⁴ Viz rozhovor s paní E.K. vedla Alžběta Polzová, 10. 5. 2008.

²⁵ Viz rozhovor s paní D.K. vedla Alžběta Polzová, 27. 5. 2008.

*jsem hrozně ráda šila, všechno jsem si ušila sama – letní šaty, všechno. To mě bavilo hrozně. Ono když jsi chtěla mít něco hezkýho a jinýho, tak sis musela ušít.*²⁶ Když jsem ale položila otázku, jestli pletou i dnes, odpovídaly záporně (až na jednu výjimku). Podle mého názoru se totiž s těmito ručními pracemi uchýlovaly do svého světa – do světa, kam nepouštěly nikoho jiného s výjimkou svých kamarádek, se kterými mohly probrat nové stříhy, látky apod. což ještě upevňovalo toto vymezení “času jen pro mne”. Tato práce byla pro rodinu důležitá, a proto byla žádaná a oceňovaná. Zároveň nebyla pro ženu do větší míry fyzicky ani psychicky náročná, takže u ní mohla alespoň částečně relaxovat a suplovala tak chybějící volný čas. (Jak se říká, žena zvládá víc věcí najednou.) Samozřejmě vedle toho si ženy udělaly chvíli i na přečtení nějaké knihy, návštěvu divadla či kina nebo jiné společenské akce.

V této souvislosti je důležité poznamenat, že schéma péče o rodinu fungující v rytmu běžných pracovních dnů se posléze mnohdy přenášelo, i když v menší míře, i do dnů nevšedních – teoreticky určených výhradně k odpočinku a relaxaci (tj. např. do časů trávení víkendů a svátků, zimních či letních dovolených). Žena opět v těchto chvílích hrála hlavní úlohu: vařila, pekla, starala se o domácnost, pořizovala nákupy věcí potřebných na cestu, připravovala děti k odjezdu atd.

5.3.5 ROZVOD

K fungování rodiny patří bohužel i neshody. V případě následné disfunkčnosti rodiny může dojít až k jejímu rozpadu a to ve formě rozvodu manželského páru. Oficiální stanovisko k této problematice přináší dobová literatura v této podobě: „Socialistická společnost připouští rozvod jako důstojný způsob řešení konfliktních situací mezi manželi. Dřívější stabilita manželství byla, obrazně řečeno, vykupována otroctvím, které podobný vztah (partnery spojovaly majetkové vztahy a byla zde tedy ekonomická závislost ženy na muži) přinášel. Současné zvýšení počtu rozvodů (v textu tabulka, která potvrzuje nárůst rozvodovosti), je důsledkem zvýšené náročnosti na kvalitu mezi manželi. Zvyšující se rozvodovost můžeme také považovat za protest

²⁶ Viz rozhovor s paní M.P. vedla Alžběta Polzová, 22. 5. 2008

proti pokrytecké morálce zafixované v minulé době křesťanstvím a společensky podporované morálce, která přikazovala zachovat manželství za každou cenu.²⁷

Lepší postavení ženy po rozvodu v případě, kdy má svůj stálý příjem je neoddiskutovatelné. Ale podle mého názoru nebyly finanční podmínky rozvedené ženy ani v socialismu nikterak dobré: „*Když jsem se rozváděla, tak jsem neměla korunu. Je pravda, že jsem se rozvedla já teda... když už kolikrát nepřišel domů a nebo jel na dovolenou prostě s tou svojí přítelkyní, tak už jako toho bylo moc. Nějak už jsem nemohla.*”²⁸ V rozhovorech jsem se setkala pouze s jedním případem rozvodu. A ani ve Vlastě jsem nezaznamenala žádnou dikuzi věnující se tomuto tématu, z čehož usuzuji, že rozvod nebyl v té době nic běžného, i když se v době normalizace jejich počet zvýšil.

Pokud manželství za socialismu fungovalo, pak oba manželé chodili do zaměstnání. Žena ale ještě vytvářela doma zázemí pro celou rodinu, poskytovala celotýdenní servis a starala se o výchovu dětí, čímž umožňovala muži budovat jeho kariéru. “*A pak jsem ho tak nějak cpala do toho, že školu a pomáhala jsem mu. Udělal si školu, za to, že jsem chodila po špičkách, no je to tak.*”²⁹ Po rozvodu tedy ztrácela hlavně žena. Na druhé straně téměř jistě dostala děti do péče žena-matka, které byla připisována výchovná funkce.

²⁷ ŠOLCOVÁ, Miroslava: Rodina a její funkce v socialistické společnosti, Horizont, 1976, str. 53

²⁸ Viz rozhovor s paní J.Q. vedl Miroslav Vaněk, 6. 10. 2006.

²⁹ Viz rozhovor s paní J.Q. vedl Miroslav Vaněk, 6. 10. 2006.

5.4 ŽENA V PRACOVNÍM PROCESU

“Věříš, že jsem teď v lékárně zařídil, aby práci 10ti mužů zastalo 8 lidí? Vážně? A jak si to udělal? Jednoduše, přijal jsem 8 žen.“

týdeník Vlasta, 24.12. 1975

Nástup socialismu u nás s sebou přinášel i emancipaci žen. V marxistické teorii je emancipace ženy nedílnou součástí emancipace člověka, tedy jedním z ústředních cílů socialistické revoluce. Podle Lenina se dělnická třída nemůže osvobodit, neosvobodí-li také ženu. To znamená, že míra osvobození ženy funguje jako jedno z měřítek úspěchu socialistické revoluce. Centrálním místem uskutečnění ženské emancipace se v marxistické teorii stala oblast produkce a trhu práce. Pokrok byl definován přesunem pracovních kapacit z neproduktivní oblasti, například domácího hospodaření, do oblasti produkce. Funkční analýza těchto událostí pak vytvořila tento proideologický pohled na emancipaci ženy: “Socialismus vytvořil podmínky pro revoluční změny postavení ženy, žena se stává rovnocenným partnerem, se kterým společnost počítá pro své kolektivní cíle. Se zaměstnaností ženy mizí její ekonomická závislost. Zvyšuje se její samostatnost, úcta, prestiž.”¹

Tento krok zlepšil postavení žen – otevíral jim dveře do společnosti a stavěl je do lepší situace vzhledem k manželovi (ekonomická závislost se částečně odstranila). Tato ideologie “osvobození ženy” také podporovala studium žen, což znamenalo zvyšování ženské vzdělanosti a tomu odpovídající pozice v zaměstnání. Dělbá činností uvnitř rodiny podle pohlaví ale přetrvávala, což pro ženu znamenalo existenci tzv. druhé směny (viz. výše). Podle pohlaví se také přistupovalo k občanům v zaměstnání. Jakousi “brzdou” byly (a jsou stále) pro pracující ženy děti a existence druhé směny vůbec, ale u mužů tomu bylo naopak - vstup do rodičovské fáze byl spojen s urychlením jejich profesní kariéry. Z výše uvedeného je tedy zřejmé, že slučování role matky a manželky s rolí pracující ženy bylo velmi obtížné.

Slučitelnost těchto rolí závisela na několika faktorech: na počtu dětí, na jejich věku i jejich zdravotním stavu (včetně dalších členů domácnosti), na místě bydliště

¹ KAPR, Jaroslav: Kniha pro nastávající otce, Avicenum, Praha, 1972, str.46

respektive na dostupnosti pracovních příležitostí, které v něm žena měla, na zaměstnání partnera, na charakteru práce a náročnosti práce ženy i jejího partnera, apod. Velice složitou pozici měly ženy, které pracovaly na směny. *“Já ráno přišla z noční, babička mi předala dítě. Já jsem vždycky koukala na hodiny, kdy už půjde spát po obědě, abych s ní šla.”*²

U manželů s dělnickými profesemi bylo časté střídání tzv. protisměn. Proto času, který mohla strávit celá rodina pohromadě bylo málo. V těchto případech se ale musel manžel daleko více zapojit do chodu domácnosti. *“Potom teda v 76. roce se nám narodila druhá dcera a to jsme museli, to už babička právě zemřela a moje maminka a tatínek ještě chodili do práce. Tak manžel chodil na odpoledne a já jsem právě chodila jenom jako na ráno. Takže my jsme se tak u holek střídali. I když ...jsme měli potom v jeslích a ona byla pořád nemocná.”*³

Podle průzkumu z roku 1985 uváděly ženy jako hlavní motiv své zaměstnanosti “zlepšení finančního rozpočtu rodiny”⁴. *“No, to jako jesle, ty děti jsou malý, že jo. To se nedá nic dělat. No ale co můžeš, když prosím tě, kvůli penězům, když peníze nebyly, tak na jeden plat jsme nemohli vyjít. To jako na jeden plat. A když ti někdo drží rok místo a čeká na tebe, až se vrátíš do práce, tak je blbý, abych nepřišla, že jo.”*⁵

Mezi další uváděné motivy byly – uplatnění vzdělání a kvalifikace, “nezůstat jen v domácnosti”, dostat se do prostředí kolektivu, být společensky užitečná, finančně nezávislá. Tyto motivy samozřejmě závisely na věku žen, počtu dětí v rodině a stupni vzdělání. Podle mého názoru, který jsem si utvořila na základě rozhovorů se ženami, se nedá hovořit pouze o jednom klíčovém motivu, ale všechny tyto motivy se podílely na ženině výsledném rozhodnutí vstoupit do zaměstnání a pak se do něj opět po mateřské nebo další mateřské dovolené vrátit. Ve výzkumu ovšem není obsažen ještě jeden motiv, který byl pro ženy velice důležitý. Tímto motivem byl fakt, že zaměstnání žen bylo v období tzv. normalizace bráno jako samozřejmost. *“No prostě dělali tak všichni, protože jako zaměstnání jsi mít musela a prostě mně potom dali*

² Viz rozhovor s paní A.R. vedl Miroslav Vaněk, 27. 7. 2006.

³ Viz rozhovor s paní M.K. vedla Alžběta Polzová, 25. 5. 2008.

⁴ Závěrečná zpráva z výzkumu č.84 – 6 “Názory občanů na vybrané problémy životní úrovně v ČSSR”, ÚUVM FSÚ 1985 (J.Dubský a kol.)

⁵ Viz rozhovor s paní M.K. vedla Alžběta Polzová, 25. 5. 2008.

místo na tý Daliborce. A to jako jsem si nemohla dovolit jako říct: „A teď přestanu dělat.“ To jako bylo jako, že jsem to dostala, tak jako jsem si toho považovala. No.”⁶

Vysoká zaměstnanost žen se stala nedílnou součástí způsobu života obyvatelstva. Ženy tvořily včetně žen na mateřské a další mateřské dovolené téměř 50% ekonomicky aktivních obyvatel (viz. tabulka „Míra zaměstnanosti žen“). V některých oborech, jako je školství a zdravotnictví, činil jejich podíl 70-80% ekonomicky aktivních. Zvýšení zaměstnanosti žen v „nedělnických“ kategoriích do značné míry souviselo s růstem vzdělanosti žen (jak již bylo řečeno výše viz. tabulka kvalifikace žen).⁷ Můžeme tedy o hovořit o tzv. „feminizaci některých oborů“ – „podle statistiky z roku 1986 mají ženy převahu v pěti odvětvích hmotné výroby a ve třinácti odvětvích nevýrobní sféry. Ve vnitřním obchodu a školství, ve zdravotnictví, sociální péči, peněžnictví, službách cestovního ruchu činí podíl žen kolem tří čtvrtin zaměstnanců.“⁸

⁶ Viz rozhovor s paní J.K. vedla Alžběta Polzová, 30. 5. 2008.

⁷ KALINOVÁ, Lenka: K sociálním dějinám Československa v letech 1969-1989, Studie z hospodářských dějin č.12, Praha, VŠE, 1999, str. 31

⁸ Veřejné mínění v ČSSR – Ústav pro výzkum veřejného mínění při FSÚ, 1/1989, Praha, 1989 (schváleno k publikaci 12.10.1988), str. 71

Míra zaměstnanosti žen⁹

Rok	ČSSR	ČR	SR
v tisících			
1960	2549	1950	598
1970	3097	2260	837
1980	3302	2294	1008
1989	3607	2472	1134
v procentech			
1960	42,5	43,8	38,7
1970	45,6	46,7	42,9
1980	45,6	46,0	44,8
1989	45,9	46,0	45,5

Prameny: Časové řady základních ukazatelů statistiky práce, Čs. statistika 1983, FSÚ 1983, s. 12-17; Statistická ročenka ČSFR 1990, s. 195, 197.

Kvalifikace žen¹⁰

<i>Vývoj počtu odborníků v socialistickém sektoru NH (bez JZD) *)</i>				
ČSSR				
Vzdělání		1960	1970	1978
Úhrnem — odborníci celkem	c	787 944	1 312 120	1 759 587
	ž	302 026	608 026	922 838
Vysokoškolské	c	157 063	274 483	420 956
	ž	33 983	85 524	160 250
Úplné střední odborné	c	349 073	716 295	1 016 946
	ž	154 392	355 290	568 590
Střední odborné	c	281 808	321 342	321 685
	ž	113 671	165 443	193 998

*) Včetně žen na mateřské dovolené.

Jak již bylo řečeno – role ženy, která je součástí pracovního procesu byla režimem vyzdvihována a předpokládána. Režim ale také refleктоval, že ženy mají svou pozici ztíženou díky své druhé roli v domácnosti. „Za základní prostředek ke zmírnění některých konfliktů a rozporů mezi různými rolemi, které ženy vykonávají, považujeme cílevědomou a soustavnou tvorbu adekvátních podmínek pro jejich výkon. Máme na mysli celou řadu všeobecně známých námětů a řešení. Patří sem celá řada služeb, jako je praní, čištění, zašívání, šití, úklid, včetně nákupu, který se dnes

⁹ KALINOVÁ, Lenka: K sociálním dějinám Československa v letech 1969-1989, Studie z hospodářských dějin č.12, Praha, VŠE, 1999, str. 92

¹⁰ ŠOLCOVÁ, Miroslava: Postavení ženy v socialistické společnosti, Horizont, 1984, str. 66

proměnil v časově náročnou „sháňku“.¹¹ Tato otázka byla tématem číslo jedna v časopise *Vlasta* v roce 1968 a částečně ještě také v roce 1969. Diskutovalo se o tom, jak existenci druhé směny řešit, když „celá řada námětů a řešení“ vlády nefungují. Ženy se ptaly, co je to za proklamovanou emancipaci, když sice chodí do zaměstnání, ale doma na ně čeká další práce, diskutovalo se také o jeslích a jejich pozdějším vlivu na děti. Volalo se po větším zapojení otců do chodu domácnosti.¹² Tato „jarní“ diskuze však ustala s příchodem normalizace. Nicméně reflexe konfliktu rolí žen ze strany vlády je viditelná, což dokládá vybudování sítě předškolních zařízení, prodloužení mateřské dovolené, zavedení další mateřské dovolené a další sociální dávky. Reflexi této otázky dokládají ale také ony výše uvedené sliby o vytvoření sítě služeb, které se nikdy nezrealizovaly.

Při vstupu do zaměstnání je viditelný ohled, který na rodinu brala především žena. „*No, v Jablonci jsem nastoupila do nemocnice, ale tam, protože Jirka dělal na směny a já jsem dělala na směny, tak my jsme se třeba půl tejdne vůbec neviděli a byli jsme mladý, že jo. Tak to bylo špatný. Tak jsem nastoupila do závodní ordinace do Liazu, to byla největší automobilka v Jablonci. Tam dělalo asi 3 tisíce lidí a já jsem tam dělala jako v závodní ordinaci sestru.*“¹³ Ženy – matky často nastupovaly i na méně kvalifikované místo jen proto, že to měly blíže do práce, nebo kvůli pracovní době apod. (viz. např. již citovaný úryvek: „... *no a ve školce pro děti ale místo nebylo. Tak sem to vyřešila tak, že sem tam šla učit a děti mi pak vzít museli.*“¹⁴). Domnívám se tedy, že práce muže byla společností hodnocena jako důležitější ve srovnání s prací ženy. Oficiální statistiku, která by ilustrovala srovnání finančního ohodnocení práce muže a ženy jsem bohužel nenašla, ale z rozhovorů s narátorkami vyplývá, že muž „nosil domů“ částku o něco větší. (Zde samozřejmě závisí na kvalifikaci a druhu práce, ale manželé po této stránce většinou tvořili stejnorodý pár.)

Ženy ve svých vyprávěních velice barvitě a dlouze popisovaly pracovní prostředí. Domnívám se, že tato stránka zapojení se do pracovního procesu pro ně byla velice důležitá. Všechny ženy dlouze vyprávěly o „pracovní partě“ v každém

¹¹ ŠOLCOVÁ, Miroslava: *Postavení ženy v socialistické společnosti*, Horizont, Praha 1984, str. 76

¹² příklady článků z roku 1968 – Spor o ženu naší doby, Diskuze k emancipaci žen, K plnému osvobození žen, Zaměstnané matky ve světle jednání OSN, Čas – úhlavní nepřítel ženy

¹³ Viz rozhovor s paní M.K. vedla Alžběta Polzová, 25. 5. 2008.

¹⁴ Viz rozhovor s paní L.S. vedla Alžběta Polzová, 3. 6. 2008.

zaměstnání a zdůraznily, že kontakty se spolupracovníci dodržují dodnes. Možnost navazování sociálních vztahů byla tedy důležitým rozměrem zaměstnání každé ženy. „...byla legrace, v práci se mohlo popíjet. Slavily se všechny svátky a narozeniny a tak mělo a když jsem si upletla nějaký super nový svetr, tak jsem byla za frajerku.“¹⁵

Otázka diskriminace žen na pracovišti za normalizace nebyla příliš aktuální, tento diskurz se u nás objevil až po roce 1989. Tehdy se i v pracovním prostředí rozdělovaly některé úkoly podle pohlaví a jejich možná neadekvátnost se podle mého názoru příliš nereflektovala (ženy uvaří kávu, zapíší zápis ze schůze apod.). Na pokládanou otázku, zda se narátorka cítila v zaměstnání nějakým způsobem diskriminována, jsem dostávala negativní odpovědi. Jedna z narátorek ale vysvětlovala svůj odchod na jiné oddělení takto: „No tak jsem šla, už jsem pak měla takový rozmišky i s tím svým šéfem tady v tý partě, protože on prostě. Prostě, abych to vysvětlila, on na mě hodil veškerý takový práce, který měl dělat on. Starat se o tu partu lidí, co se týče peněz, vejplaty, zálohy, cestáky. A to se, vybíraly se známky ROH, že jo a takový věci. A to prostě hodil na mě a udělala si ze mě takovou sekretářku. Ale mimo to jsem musela mít výkon jako normální technik, že jo. A to se tenkrát, to všechno bylo nanormovaný, že jo, kolik musíš co udělat a tak. A já jsem se cejtila, když jsem viděla, jak žijou si holky na středisku, že ty mají, šéf má sekretářku, ta jim všechno zařídí a tak. Já jsem musela i peníze rozesílat, chodit pro ně na poštu, že jo, protože ty kluci, co dělali venku, tak ty měli řadu lidí pomocnejch, tak zvaných figurantů, tak já jsem třeba posílala 20 složenek s penězma, když přišly cestáky. A prostě měla jsem s tím práci, hodně práce navíc.“¹⁶ To, že se o otázce ženské diskriminace nehovořilo, neznamená, že tehdy neexistovala.

Co se týče seberealizace žen v zaměstnání, tak se podle mého mínění úměrně zvyšovala s úrovní kvalifikace a následně s mírou zodpovědnosti v zaměstnání. Největší míru seberealizace jsem mezi narátorkami zaznamenala u učitelek. „No tak prostě jsem si jako říkala, že prostě jak jsem ráda, že jsem prostě ten život přeci jen, i ta práce je ukrutně smysluplná nebo prostě jak to mám říct? Jako je důležitá v mém životě. Tak jsem ráda, že jsem mezi těma dětma jako působila.“¹⁷ Narátorky z řad učitelek také často uvádí, že mají dobrý pocit ze své práce – a jestliže si tím nebyly jisté v době, kdy aktivně vedly výuku, nyní mají zpětnou vazbu díky srazům s

¹⁵ Viz rozhovor s paní E.K. vedla Alžběta Polzová, 10. 5. 2008.

¹⁶ Viz rozhovor s paní M.P. vedla Alžběta Polzová, 22. 5. 2008.

¹⁷ Viz rozhovor s paní J.K. vedla Alžběta Polzová, 30. 5. 2008.

bývalými studenty. *“.. a vidím, jaký to, co jsem vychovala, jaký lidi, jaký schopný. Ve škole to vypadalo, že to neumí do desíti počítat a co z nich vyrostlo, jo? Já jsem byla letos na roztrhání. Já když jsem byla v těch Plaňanech asi v polovině května, těm dětem 60 roků a já jsem dostala kytici takovejchdle růží, jo? 9 jich, ty jsem to měla. Tak si říkám: „Ježiš, tak asi jsem pro ně něco znamenala.“ Po tolika letech, že jo?”¹⁸*

Problematika žen ve vedoucích funkcích a jejich politická angažovanost byla sice tématem veřejné diskuze ale podle mého názoru se nedotýkala “obyčejných žen”¹⁹. Žen, které žily “všední život” a musely skloubit dohromady péči o děti, domácnost a chodit do zaměstnání. Myslím si, že tyto ženy neměly ani čas přemýšlet o jiných aktivitách. Vedoucí funkce zastávaly ženy především v ženském kolektivu, ale podle mého názoru o tyto pozice ani nikterak neusilovaly. Motivace proto, aby tyto funkce vykonávaly, byly slabé – přilepšení po finanční stránce nebylo velké, zato se zvětšila zodpovědnost a časová náročnost (což znamenalo méně času věnovaného rodině). Také jistě hrála roli ona atmosféra “raději na sebe neupozorňovat”. Strana by sice ráda z ideologických důvodů viděla více žen na těchto pozicích, ale nevytvořila pro ženy dostatečnou motivaci, aby o tyto funkce vůbec usilovaly.

Socialismem proklamovaná fráze, že se žena díky zaměstnání oprostila od úplné ekonomické závislosti na svém muži, je faktem. Vláda dokonce vytvořila řadu institucí a poskytla rodině celou řadu sociálních dávek, což ženě tento vstup do zaměstnání umožnilo. V některých případech zůstalo pouze u slibů, ale i tyto sliby ukazují, že se o problémech vědělo, připouštěly se chyby a byla snaha je napravit. Nabyla jsem ale dojmu, že práce žen nebyla zrovnoprávněna s mužskou. Tuto mou úvahu podporuje druhá směna žen v domácnosti, jejich podřízenost rodině s výběrem povolání apod. Přesto se domnívám, že zaměstnání mělo na ženy velice pozitivní vliv – přinášelo sociální kontakty, umožňovalo ženám seberealizaci a také zvyšovalo vzdělání a následnou kvalifikaci žen.

¹⁸ Viz rozhovor s paní D.K. vedla Alžběta Polzová, 27. 5. 2008.

¹⁹ z referátu Anny Diechové předneseném na XIV. Sjezdu KSČ konaném v Praze ve dnech 26.-29.5.1971 - “Žena se dnes už osvědčila na všech úsecích, a proto nesmí být opomíjena, jak to potvrdil ve své řeči náš první tajemník ÚV KSČ Gustáv Husák. Dosud, bohužel, jsou ženy ještě v mnoha případech málo vyzdvihovány, ať již do volených stranických a státních orgánů, nebo do vedoucích hospodářských funkcí. Máme mnoho pracovišť, kde pracuje 80% žen, ale vedoucím je zpravidla muž. Jestliže ženy umějí na tomto pracovišti zajistit plánované úkoly. Jistě je při lepším výběru, výchově a přípravě možno najít i vhodnou ženu do vedoucí funkce.”

V. „ŽENSKÝ ÚDĚL“

5.1 INTERPRETACE STRUKTURY ROZHOVORŮ

K celkové interpretaci rozhovorů patří také zhodnocení toho, jak narátorky své vyprávění strukturovaly. Jak jsem již uvedla výše – na začátku rozhovoru jsem narátorky požádala, aby mi nejdříve řekly něco o tom, kdy, kde a do jaké rodiny se narodily. Po těchto úvodních slovech hovořily o svém dětství, o svém studiu, o výběru povolání. Také zmínily, jak trávily svůj volný čas. Poté se rozhovořily o svém vstupu do zaměstnání, většinou následovala svatba a mateřská dovolená. U mateřské dovolené se většinou zastavily delší dobu a vzpomínaly na systém předškolních zařízení a na to, jak vyřešily „hlídání dětí“ během pracovní doby. Všechny ženy také zmínily, jak řešily bytovou otázku. Poté se ale opět vrátily ke svému zaměstnání - vyprávěly jaké panovaly na pracovišti vztahy, jak postupně zaměstnání měnily, co bylo náplní jejich práce, jak do zaměstnání dojížděly apod.

Bylo velice překvapující, že samy narátorky nezačaly hovořit o své druhé směně doma. Toto téma se otevřelo až na mé vyzvání. Z tohoto usuzuji, že povolání hrálo v životě každé ženy velice důležitou úlohu (podrobněji viz. výše). Otázku toho, jaké měly povinnosti doma přecházely poměrně rychle. Myslím si, že ani nepřemýšlely o tom, že mohly být věci jinak – karty byly rozdány a ony s těmito kartami musely hrát. Otázka, jestli manžel doma nějak pomáhal většinou u žen vyloudila úsměv. Chybějící “reflexi konfliktu ženských rolí” si vysvětlují tak, že se samy ženy ani v žádném konfliktu svých rolí necítily být. Chůzení do zaměstnání a obstarávání domácnosti a péče o děti byla pro ženy naprosto běžnou praxí. Všechny ženy měly v tomto ohledu velice podobné podmínky. Narátorky tedy nemohly srovnávat a věděly, že na tom jsou v Československu všechny ženy velice podobně. Dalším důležitým faktorem byla neexistence diskurzu “gender a rovné příležitosti”, který přišel až po revoluci. Navíc se domnívám, že se ženy v Československu těšily úctě ze strany vlády a systému sociálních podpor. Tomuto pocitu podle mého názoru do určité míry napomohlo i zavedení Mezinárodního dne žen (dále jen MDŽ), který se slavil 8.března. Na oslavy MDŽ narátorky vzpomínají velice rády, i když se slavit “muselo”. *“Oslavy MDŽ, to bylo fajn, protože se, že jo, MDŽ se muselo slavit, tak*

vždycky pronajali někde nějaké velké sál. Byla schůze. Aby tam natáhli chlapy, tak byly odměny, že se bude vyhodnocovat, já nevím, nejlepší pracovníci a tak. Takže tam, vždycky tam chodili ne tak jako bych řekla, protože já jsem dělala u toho stavebního podniku, u toho Průmstavu, tak tam nechodili na tyhle oslavy dělníci. To ne. Ale tak jako vedoucí všelijakých středisek a tak. A ty nejlepší pracovníci, spousta žen. Dostali jsme občerstvení, chlebičky, balíčky. Každý dostal nějakou buďto ručník nebo utěrky se dostávaly a tak. Pak bylo nějaký vyhodnocení. Taky jsem, tuhle jsem našla někde nějaký fotky, jak jsem dostávala puget a nějaký diplom, že jsem byla asi dobrá. A pak se to všechno ožralo, pak se tancovalo, že jo, přišla muzika. No tak... Takže oslavy MDŽ. Já vím, že říkají, že příšerný. Já, s kým jsem kdy mluvila, všem se to vždycky líbilo. Akorát ty ručníky, to teda, že mohlo být něco jinýho. (smích)”¹ V denním tisku byl ten den otištěn sloupek, který oceňoval ženy jako matky i jako spolubudovatelky socialismu. Nejlepší pracovníce byly dokonce pozvány na Hrad. “Přátelská beseda, která se již tradičně uskutečňuje o každém svátku Mezinárodního dne žen v těchto slavných historických místech Pražského hradu, nám československým ženám dává možnost od srdce vypovědět, co prožíváme v životě a v práci”.² “Protože 8. březen byl MDŽ, tak ke svátku žen se vybíralo, kdo prostě za odměnu dostal někdo, teda ženy dostávaly kytičku a to. Tak já jsem v 82. Roce dostala teda takové dárek, že jsem teda byla pozvaná do Prahy. No a k tomu, já řeknu 14 dní dopředu, doopravdy si to nepamatuju, že. Tak mně zavolal jako předseda KSČ, že a říkal, tak vybrali jsme Tě, pojedíš do Prahy za odměnu, přijede televize a budó Tě natáčet, že? No tak přijeli, natočili, jak prostě tam pracuji, že. No, vyráběla jsem tam ty dílečky a pak jsem teda odjela do Prahy... No tak pro mě to bylo, no já nevím, pro mě to zas bylo takové zážitek, které už asi nikdy nezažiju, rozumíte?”³ Jakkoli byl tento svátek myšlen v našem normalizačním československém kontextu, tak si myslím, že v ženách přece jen probouzelo určitou hrdost či pocit zadostiučinění, když jim režim “vzkázal své díky”.

V rámci problematiky péče o domácnost narátorky obvykle samy od sebe nezmiňovaly nedostatek služeb ani nevzpomínaly na nedostatek zboží. Toto téma bylo pro mou práci významné, takže jsem se na konci rozhovorů sama ptala. „Možná někdo toužil po nějakých, já nevím, zlatejch zámcích nebo já nevím, ale já jsem.

¹ Viz rozhovor s paní E.K. vedla Alžběta Polzová, 10. 5. 2008.

² časopis Vlasta, 8.březen mezinárodní den žen, 1968

³ Viz rozhovor s paní A.E. vedl Miroslav Vaněk, 3. 12. 2006

*Nepamatuju si, že by mi tak něco chybělo, co bych musela mít. To nevím. Já si myslím, že teď jsou lidi daleko náročnější, že každý chce dovolenou, každý chce bůhví co. Jsou daleko náročnější. A že se daleko víc štvou za něčím, aby to získali, že se možná víc utahanější, nežli jsme byli my, protože do zahraničí se dohromady nemohlo, protože, že jo, jediné na víza. A ty věci nebyly, tak jste po tom netoužila. Teď když něco vidíš, tak si řekneš: „Ježíš, na to si musím ušetřit nebo na to musím sehnat, protože se mi to líbí a chci to.“ Tenkrát to nebylo, ani jste to neviděla, tak jste po tom netoužila. Tak asi bych to řekla.”⁴ Jak jsem již uvedla výše, domnívám se, že reflexe nedostatkového zboží byla spjata s tzv. třemi úrovněmi trhu – tedy s tím, jaký měly narátorky přístup k tzv. šedé ekonomice. Samozřejmě záleželo také na preferencích hodnot jednotlivých žen. Některé narátorky hovořily o svých nákupech v Tuzexu a cestách do větších měst, aby nedostatkové zboží sehnaly, ale tato problematika jim nepřišla nikterak zásadní. Naopak samy hovořily o tom, že nedostatek některého zboží byl vyvažován pocitem jistoty. *“Já myslím, že nejcennější byl takovej ten pocit jistoty, že máš práci, že si vyděláš, jo? Že když seš nemocná, že se o tebe někdo postará. Nakonec i ten důchod, že dostaneš, jo? Že nezůstaneš viset ve vzduchu. To bylo. Jako nedovedla jsem si představit, že bych zůstala bez práce. To tedy běhat a shánět si něco. To jako že ten stát trošku se jako o ty lidi staral. To myslím, že bylo to nejcennější, že jsme sice neměli pomeranče nebo toaletní papír, ale měli jsme práci, že jo.”*⁵*

⁴ Viz rozhovor s paní M.K. vedla Alžběta Polzová, 25. 5. 2008.

⁵ Viz rozhovor s paní D.K. vedla Alžběta Polzová, 27. 5. 2008.

5.2 HLEDISKO TAZATELE

Zde bych chtěla upozornit, že rozhovory jsou subjektivní a že interpretace těchto rozhovorů je vlastně interpretace narátorčiných reflexí ze svého života. Zde samozřejmě hraje roli selektivnost paměti a další jiné faktory, o kterých se ví a které jsou popsány v metodických příručkách. Tuto fázi „obhajob relevantnosti“ už má soudobá orální historie za sebou. Ale tento subjektivní pohled má své místo a proto se tyto rozhovory realizují. Jaký jiný pramen by totiž zachytil reflexe našich prožitků? Jak jinak bych se mohla alespoň přiblížit k tomu, jak vypadal běžný den ženy před čtyřiceti lety? (Zde bych chtěla upozornit na to, že i dobře vypracované dotazníkové šetření by podle mého názoru nepřineslo tolik nových poznatků a že by tato data přece jen byla zkreslená stylem pokládaných otázek.)

Na tomto místě bych se také ráda zastavila nad svými osobním postoji, které se s přibývajícím časem, který jsem nad zpracováním této problematiky strávila, měnily. Představovala jsem si, že onen “mýtus” bude o mnoho více “údernější”. A že postavení ženy v období normalizace bude tehdejší vládou vnímáno jednodušeji. Že budou chybět oficiální zmínky o tom, jak se s vysokou zaměstnaností žen vyrovnat. Proto pro mne bylo překvapením, že se stát staral o to, jak úlohu žen-matek a manželek zlepšit. A to nejen sociálními příspěvky rodině, ale také reflektováním chybějící infrastruktury a nedostatkem určitého zboží. Tyto sociální příspěvky byly sice vypláceny v zájmu zvýšení porodnosti a k odstranění nedostatků služeb nedošlo, ale i přesto jsem takový zájem a připouštění chyb ze strany státu nečekala. Na druhé straně jsem byla překvapena i z postojů žen u této problematiky. Čekala jsem, že tyto nesnáze, které jim ztěžovaly práci v domácnosti, budou reflektovat s daleko větší nelibostí. Ale ukázalo se, že to pro ně nebylo zásadním problémem. Narátorky ani nevěděly, jaké služby by tehdy rády využívaly. A netrápil je ani nedostatečně zásobovaný trh – vše, co potřebovaly si “vytvořily” v rámci rodiny.

Tento můj “údiv” podle mého názoru pramení z mých předsudků o socialismu u nás. Zřejmě je toto období až příliš “čerstvé” na to, abychom dokázali objektivně zhodnotit tuto dobu nedávno minulou. A proto se snad mezi lidmi mluví o extrémech, které tato doba přinesla a všichni snad příliš generalizují své osobní prožitky a svými “historkami” tak ovlivňují nás, kteří tuto dobu zažily jako malé děti v kočárku a nepamatují si téměř nic. Také se domnívám, že se na mně “podepsalo” otevření

diskursu “gender a rovné příležitosti” u nás. Což mi nějakou chvíli brzdilo pochopit mé narátorky, kterým “nevadilo”, že nemají žádný volný čas a přišlo jim naprosto normální, že muž v domácnosti nic nedělá. A tady jsem si uvědomila, že socialismus ženu emancipoval, ale pouze prací. Ženy až dnes bojují za to, aby měly svůj volný čas, aby se práce v rodině nějakým způsobem dělila. Ale ženy, kterým byla dána “emancipace shora” nepřišlo divné, že kromě práce v zaměstnání samy zastávají výchovu svých dětí a péči o domácnost. Kdyby o tuto výsadu “chodit do práce” musely nějakým způsobem bojovat, tak by se tyto otázky řešily takřikajíc nepochodu. (Myslím si, že i to je jeden z důvodů, proč mají dnes v západních zemích lépe vypracované otázky ženského postavení než my.)

5.3 „MÝTUS A REALITA“

Normalizační vláda proklamovala emancipaci žen. Tato emancipace proběhla ale pouze ve sféře zaměstnanosti žen. O zrovnoprávnění postavení muže a ženy se ale celkově hovořit nedá a to z důvodu existence již mnohokrát zmiňované druhé směny žen. Skutečné zrovnoprávnění by muselo zahrnovat i muže, k čemuž nedošlo.

V normalizační společnosti se zcela jednoznačně prosadil model dvoupříjmové rodiny. Ten ale fungoval tak, že platy mužů byly v tomto období o celou třetinu vyšší než platy žen. I tento fakt tuto proklamaci vyvrací.

Vláda se také stavěla do pozice „umožnovatele“ této emancipace žen. A to takovým způsobem, že vytvořila celodenní institucionální péči o předškolní děti. Tato péče ale zdaleka nebyla dostupná v dostatečné míře, což dokládají realizované rozhovory. Tato institucionální péče byla rozdělena na předškolní zařízení pro děti do tří let – jesle (s „lékařskou“ péčí dětských sester), které nebyly narátorkami oblíbené. A na předškolní zařízení pro děti od tří let – mateřskou školu (s konotací dětských herních skupin a přípravy dětí na školní docházku), které byly přijímány kladně. Ačkoliv byla výstavba těchto zařízení v 50. letech nastartována jako podpora participace žen na trhu práce, byla krok za krokem prodlužována mateřská a další mateřská dovolená tak, že na

konci 80.let dosáhla hranice tří let věku dítěte. Ženy zůstaly pečovatelkami, ale staly se i spoluživitelkami.⁶

Podporou ideologické emancipace žen byl i Československý svaz žen, který obnovil svou činnost po XIII. sjezdu Komunistické strany Československa. Jeho posláním bylo „vyjadřovat společenské zájmy žen a dávat návrhy, jak postupně vytvářet příznivější podmínky, aby žena mohla plnit své významné a náročné poslání matky-pracovnice a občanky.“⁷ Narátorky, které žily ve městech o aktivitách této organizace většinou nevěděly. „*Ne, to šlo úplně mimo mě, tak jako ani neznám nikoho v okolí, kdo by v něčem takovým dle fungoval. To bylo nějaký politický, nebo nevím.*“⁸ Narátorky, které žily na vesnicích o činnosti ČSSŽ věděly a většinou byly i členkami. „*No a my jsme se scházely, no a ten Svaz žen se projevoval tím, že jsme dělali většinou nějaký akce pro děti. Bud' se dělal maškarní... Jo, to zas bylo dobrý, že se v tý vesnici něco pro děti dělalo. Maškarní nebo v létě nebo pálení, nesmělo se tomu říkat čarodějnice. To Moník zakázal, říkalo se tomu pálení mírových ohňů. (smích) Tak tam se dělaly předtím různá i soutěže pro děti, že jo. No tak 3x, 4x do roka se něco dělalo pro děti. Dětskej den, jo? A to jsme dělali tak, že my třeba jsme, část těch příspěvků nám nechávali naši organizaci, že jo, co jsme od bab vybrali. Pak nám, něco nám přidala obec, něco nám přidal cukrovar, něco nám přidali jézédáci, to jsme chodili takhle žebrat po podnikách. No a my jsme pak těm dětem kupovali, to jsem vždycky nakupovala v Jičíně, kupovali ty ceny, že jo, všelijaký hovadinky takový, oni z toho měly radost. J. D., která dělala vlastně předsedkyni, tak zas z Hořic vozila tydle všelijaký čokoládky a cukroví a takový.*“⁹ Na vesnici byly tedy úkoly Svazu zcela jiné než bylo proklamováno. Hlavní náplní této organizace bylo zabezpečování akcí pro děti, nešlo tedy o vytváření lepších podmínek pro ženy. A o činnosti ČSSŽ ve větších městech narátorky nevěděly, takže z realizovaných rozhovorů usuzují, že Československý svaz žen pouze podporoval ideologické proklamace KSČ, což je zřejmé i ze slov předsedyně svazu: „Odtud pramení i nezměrná důvěra žen v jednání a výsledky XV. Sjezdu KSČ. Byl to právě XIV. Sjezd Komunistické strany Československa, který tak hluboce a plodně zasáhl do života a práce našich žen, který tak pozitivně ovlivnil jejich postavení a uplatnění v socialistické společnosti. (..)

⁶ HAŠKOVÁ, Hana: Doma, v jeslích, nebo ve školce? Článek publikován na www.genderonline.cz/view.php?cislocclanku=2008012704 (22.6.2008)

⁷ časopis VLASTA, článek místopředsedkyně Národního shromáždění Heleny Leflerové

⁸ Viz rozhovor s paní E.K. vedla Alžběta Polzová, 10. 5. 2008.

⁹ Viz rozhovor s paní M.P. vedla Alžběta Polzová, 22. 5. 2008

Nazvatná fakta svědčí o tom, že za uplynulých pět let československé ženy vyrostly, politicky dozrály, získaly a neustále upevňují důvěru v sebe samé, ve své síly, možnosti a schopnosti. Plným právem můžeme označit uplynulé pětiletí i za nejúspěšnější etapu ve všestranném rozvoji žen.¹⁰ Hlavní cíle činnosti této organizace (stejně jako u dalších organizací Národní fronty) se téměř výhradně soustředily spíše na teoretické otázky z oblasti ekonomického a ideologického pole a především na cíl hlavní a nejdůležitější: podporovat “vedoucí úlohu” a oficiální politiku KSC.

Největší rozpor mezi „mýtem a realitou“ spatřuji v proklamované emancipaci žen – režim sice ženám umožnil vzdělání a práci za mzdu, ale ponechal jim „druhou směnu“ doma, která byla ještě ztížena nedostatečnými službami a chybějícím sortimentem zboží. Na druhou stranu tyto problémy narátorky nereflektovaly jako nepřekonatelné. Dokonce je nereflektovaly ani jako problémy, ale pouze jako fakta, se kterými se vyrovnaly i díky sociálním jistotám, které garantoval stát. Na základě rozhovorů se domnívám, že ženy ani otázku emancipace „neřešily“. Chodily do zaměstnání, ve kterém se jim převážně líbilo. Staraly se o své děti, což jim přinášelo radost a vytvářely zázemí pro celou svou rodinu, což pro ně bylo také velice významné a těšily se z každodenních maličkostí. A nemyslím si, že by se zaobíraly otázkou, do jaké míry jsou emancipované. Proto bych dovolila nesouhlasit se socioložkou Šiklovou, která napsala, že: „V době socialismu přinejmenším dvě generace žen viděly, že je nemožné zvládnout paralelní role – to znamená udržovat domácnost a být zaměstnány – což mělo vliv na pocit viny a trvalou frustraci, protože nebyly schopné zvládat ani jednu práci k svojí spokojenosti.“ Rozhovory mi pocity viny ani frustraci rozhodně nepotvrdily. Podle mého názoru žily ženy své životy v rámci možností spokojeně. „Velké dějiny“ na jejich životy vliv samozřejmě měly, ale v omezené míře. Dnešní ženy také chodí do zaměstnání, již se sice nepotýkají s nedostatkem služeb a omezeným sortimentem zboží, ale otázka druhé směny doma a zapojení partnera do chodu domácnosti je stále nedořešena.

¹⁰ z referátu Marie Kabrhelové (předsedkyně ústředního výboru Československého svazu žen) předneseného na XV. Sjezdu KSC konaném v Praze ve dnech 12.-16.4.1976

5.4 VČERA A DNES

Narátky srovnávaly dobu normalizace s tou dnešní ze dvou hledisek. Dnešní dobu hodnotily kladně z hlediska „pohodlnosti“. „*..od malinka prostě plínky, vyvařovat, že jo, teďka už, no. Nebo i ta strava, že jo, já Staníkovi mixovala to maso do mlíka. Víte, co to bylo za práci? No tak teďka ta strava, že i pro ty kojence prostě jako to je opravdu, prostě je to o hodně lepší.*”¹¹ Narátky také vyzdvihovaly možnosti “polotovaru” a mražených výrobků vůbec.

Druhým hlediskem bylo postavení ženy obecně. Téměř všechny narátky shledávaly pozici pracující ženy-matky v dnešní době obtížnější. “*Jde o to asi, co dělá ta ženská. Jak ten chlap. Já bych řekla, že teďka to snad mají ještě horší, jak to bylo. Když by začínali tak jako třeba my, že úplně bez finanční pomoci, no, takže to taky není žádná legrace. Tenkrát jsem to tak jako brala, že nic jinýho nebylo. Jinak se to prostě nedalo, nedalo se žít jinak.*”¹² Narátky hodnotily kladně délku rodičovské dovolené a možnost zvolit si, jak dlouho bude matka se svým dítětem doma, než opět vstoupí do zaměstnání. Ale upozorňovaly i na fakt, že dnes nemají ženy svou práci trvale zajištěnou. “*No, jestli, když chodí třeba do nějakýho normálního zaměstnání, tak bych řekla, že to je tak třeba jako to bylo za nás. Že do práce, domů, děti a tak. Ale když třeba ta ženská podniká a nebo má nějakou zodpovědnou funkci, tak bych řekla, že to má hodně těžký, že musí ta rodina tvrdě pomáhat. Já to třeba vidím u tý Nadi. Vladanovi je sice už teďka devět, no, osm, devět, ale ta je v práci od rána do večera a jako prostě Vladana má na telefonu. Prostě musí tvrdě sám. Andrea, když je doma s Anetou, tak já nevím, může pro Sašu, může s ním jít odpoledne na hřiště, já nevím, cokoliv. Ale ten Vladan je sám doma nebo v družině. Jo? Že prostě ta práce, když je pro ni důležitá, tak jako ta rodina jde stranou. A že by jedli teplý večere, to ani náhodou. (smích)*”.¹³ Myslím si, že narátky chtěla zdůraznit jistotu zaměstnání, která tehdy byla a ani se v práci nemusela snažit tolik jako v dnešní době – naše nová společnost hodnotí výkony. A uspět v dnešní době není jednoduché – ženy se musejí i při výkonu zaměstnání dále vzdělávat, aby stačily novým trendům v pracovním prostředí i mimo něj.

¹¹ Viz rozhovor s paní J.K. vedla Alžběta Polzová, 30. 5. 2008.

¹² Viz rozhovor s paní E.K. vedla Alžběta Polzová, 10. 5. 2008.

¹³ Viz rozhovor s paní E.K. vedla Alžběta Polzová, 10. 5. 2008.

O novém trendu v dělbě rolí uvnitř rodiny nehovořila žádná narátorka, což je podle mého názoru způsobeno “již zajetými koleji” ve způsobu vedení domácnosti a věkem narátorek.

VI. ZÁVĚR

V této práci mi šlo především o zachycení toho, jak reflektují mnou vybrané narátorky svůj život v době normalizace. Tyto reflexe jsem poté porovnávala s dobovými proklamacemi. Největší rozpory jsem ale nenašla mezi různými pohledy na určitou problematiku. Největší rozpory se ukázaly v tom, jakým způsobem tato témata ženy a vládnoucí kruhy reflektovaly.

Režim se snažil vytvořit obraz ženy – především matky (na rozdíl od 50. let, kdy byla v žebříčku hierarchie nejvýše žena – “údernice”), která se podílí na budování socialismu tím, že se zapojuje do pracovního procesu. Tímto zapojením se měla podle normalizační ideologie osvobodit od nadvlády muže a stát se emancipovanou ženou. Tuto ženou, která si zvyšuje své vzdělání, využívá své poznatky v zaměstnání a stihá se starat o domácnost. Myslím si, že tento obraz žen se snažil režim vytvořit pro ně samotné – aby viděly, co všechno jim socialismus umožnil.

Ženám ale nešlo o to, aby byly emancipované. Ženy hlavně chtěly žít spokojený život se svými manželi a dětmi.

VII. SEZNAM PRAMENŮ A LITERATURY

7.1 PRAMENY

Rozhovor s paní M.K., vedla Alžběta Polzová, 25. 5. 2008.

Rozhovor s paní D.K., vedla Alžběta Polzová, 27. 5. 2008.

Rozhovor s paní J.K., vedla Alžběta Polzová, 30. 5. 2008.

Rozhovor s paní M.P., vedla Alžběta Polzová, 22. 5. 2008.

Rozhovor s paní E.K., vedla Alžběta Polzová, 10. 5. 2008.

Rozhovor s paní L.S., vedla Alžběta Polzová, 3. 6. 2008.

Rozhovor s paní A.E., vedl Miroslav Vaněk, 3. 12. 2006.

Rozhovor s paní J.Q., vedl Miroslav Vaněk, 6. 10. 2006.

Rozhovor s paní A.R., vedl Miroslav Vaněk, 27. 7. 2006.

XIV. sjezd Komunistické strany Československa, Praha, Svoboda 1977

XV. sjezd Komunistické strany Československa, Praha, Svoboda 1971

Veřejné mínění v ČSSR 1/1989, Praha, Ústav pro výzkum veřejného mínění při FSÚ
1989

časopis VLASTA ve vydavatelství MONA – ročníky 1968, 1969, 1975, 1982

Sbírka zákonů – www.mvcr.cz/sbirka

KAPR, Jaroslav: Kniha pro nastávající otce, Praha, Avicenum 1972

Škola pro snoubence a novomanžele, Praha, Avicenum 1976

ŠOLCOVÁ, Miroslava a kolektiv: Sociální politika KSČ, Praha, Svoboda 1984

ŠOLCOVÁ, Miroslava: Postavení ženy v socialistické společnosti, Praha, Horizont
1984

ŠOLCOVÁ, Miroslava: Rodina a její funkce v socialistické společnosti, Praha, Horizont 1976

ŠOLCOVÁ, Miroslava: Socialistický způsob života, Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1979

7.2 LITERATURA

CUHRA, Jaroslav a kol. : České země v evropských dějinách (díl 4. Od roku 1918), Praha Litomyšl, Paseka, 2006

DUNAWAY, David – BAUM, Willa (eds.): Oral History An Interdisciplinary Anthology. Walnut Creek (California), Alta Mira Press, 1996

KALINOVÁ, Lenka: K sociálním dějinám Československa v letech 1969-1989, Studie z hospodářských dějin č.12, Praha, VŠE, 1999

OTÁHAL, Milan – VANĚK, Miroslav: Sto studentských revolucí: Studenti v období pádu komunismu – životopisná interview. Praha, Nakladatelství Lidové Novin 1999

OTÁHAL, Milan: Opozice, moc a společnost 1968/1989, Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Maxdorf, 1994

Thinking About Oral History. Lanham, Altamira Press 2008

VANĚK a kol.: Mocní? Bezmocní? Politické elity a disent v období tzv. normalizace, Interpetační studie životopisných interview, Praha, Prostor 2006

VANĚK, Miroslav – MŮCKE, Pavel – PELIKÁNOVÁ, Hana – Nalouchat hlasům paměti, teoretické a praktické aspekty orální historie, Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 2007

VANĚK, Miroslav a kolektiv: Orální historie- Metodické a „technické“ postupy, Olomouc, Univerzita Palackého v Olomouci 2003

VANĚK, Miroslav: Orální historie ve výkumu soudobých dějin, Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 2004

VANĚK, Miroslav: Veřejné mínění o socialismu před 17. Listopadem 1989: Analýza výsledků výzkumů veřejného mínění prováděných ÚVVM od roku 1972 do roku 1989. Praha, Maxdorf 1994

WÁGNEROVÁ, Alena : Ženy socialisticky osvobozené, Literární noviny, 5/2007

Slovníková příručka k československým dějinám 1948 – 1989, která je dostupná na webových stránkách Ústavu soudobých dějin
http://www.usd.cas.cz/UserFiles/File/Publikace/Prirucka48_89.pdf (14.6.2008)

Gender, rovné příležitosti, výzkum - www.genderonline.cz

Ústav pro soudobé dějiny AV ČR v.v.i. - www.usd.cas.cz

Česká asociace orální historie o.s. - www.oralhistory.cz

Gender studies o.p.s. - www.womensmemory.net